

Nimrod – nawiązanie do gigantów? Próba identyfikacji

Stary Testament zawiera wiele enigmatycznych opisów, które na pierwszy rzut oka wydają się nie mieć ze sobą nic wspólnego. Dopiero dogłębna analiza może wskazać właściwe podejście do trudnego tekstu. Niejednokrotnie mamy do czynienia z zaadoptowaniem na grunt biblijny mitologicznej idei o wielkich bohaterach, pochodzącej z niezraelskich źródeł. Takie zabiegi mogły w zamyśle autora biblijnego posłużyć do uwypuklenia jakiejś koncepcji bądź przesłania teologicznego. Człowiek bowiem osadzony w świecie poddawany był i będzie różnego rodzaju doświadczeniom. Doświadczał zatem na przestrzeni wieków wrogich i niebezpiecznych sił przyrody, zmagął się z chorobami, utratą majątku, agresją ze strony nieprzyjaciół oraz wieloma innymi niebezpieczeństwami. Owe zagrożenia przejawiające się w różnorodnych doświadczeniach kulturowych i historycznych mogły prowadzić do buntu człowieka, ale również do uświadomienia sobie swojej małości i znikomości wobec otaczającego świata. Ten swoistego rodzaju konflikt człowieka z naturą i historią mógł jednak również prowadzić do wypierania negatywnego obrazu rzeczywistości i przenoszenia go w świat mitologiczny, jak również do idealizowania. Powstaje pytanie: czy tak uwarunkowany człowiek mógł również skłonić się do buntu przeciw niebiosom? To pytanie z kolei rodzi następne: czy za takim buntem stali zwykli ludzie, czy może jakieś byty pośrednie, stojące wyżej w hierarchii od człowieka?

Tekst z Księgi Rodzaju 10, 8-12 jest zagadkowym opisem o jakimś pradawnym bohaterze. Warto się zastanowić, czy ten bohater nazwany w tym tekście נִמְרוֹד może mieć jakiś związek z równie (albo jeszcze bardziej) tajemniczymi postaciami z Rdz 6, 1-4. W obu przypadkach wydaje się, iż mamy do czynienia z postaciami granicznymi, powstałymi w wyniku zespolenia przeciwstawnych porządków posiadających ludzko-boski status. Równie mglista była ich ocena moralna. Źródła

MAREK JANIK – ur. 04.07.1980 w Limanowej, doktor nauk teologicznych w zakresie teologii biblijnej – Uniwersytet Opolski, funkcjonariusz Policji – KMP Świętochłowice, 41-600 Świętochłowice, ul. Śląska 15/14; tel. 535913174; manecki_0@op.pl.

świadczą bowiem, że na postaci te spoglądano zarówno z trwogą, jak i fascynacją. W niniejszym artykule podjęta zostanie próba sprawdzenia, czy ów tajemniczy bohater z Rdz 10, 8-12 mógł stanowić ucieleśnienie chaosu i zagrożenie dla boskiego porządku na ziemi. Trudno bowiem nie oprzeć się wrażeniu, że zarówno w przypadku Rdz 6, 1-4, jak i Rdz 10, 8-12 mamy do czynienia ze swoistego rodzaju buntem przeciw ustalonemu porządkowi. Wspólnym mianownikiem wydaje się być również to, że ci bohaterowie pojawiali się w czasach prehistorycznych lub wczesnohistorycznych, a w obu wypadkach ich obecność poprzedzała wprowadzenie nowego porządku. Ważną kwestią jest również zbadanie, czy bohaterowi z Rdz 10, 8-12 nie nadano w pewnym sensie cech postaci historycznych.

1. Analiza egzegetyczna Rdz 10, 8-12

Rozdział 10 Księgi Rodzaju w zgodnej opinii większości komentatorów należałoby określić jako „Tablicę narodów”. Niewprawnemu czytelnikowi wydawać się może, że ma do czynienia z klasyczną genealogią, jednak bardziej jest to lista. Jej głównym celem jest zaakcentowanie uniwersalnego braterstwa wszystkich ludzi, ze szczególnym uwzględnieniem roli Izraela.

W. 8. Nimrod określany jest przy pomocy terminu wywodzącego się od **חלל**, który może oznaczać wprowadzanie jakiejś istotnej nowości (Rdz 6, 1; 11, 6; Pwt 2, 24)¹. Wydaje się jednak, iż o wiele bardziej istotny jest termin **נבר**. Określenie to bowiem wywołuje pewnego rodzaju asocjacje (w sensie automatycznego skojarzenia myślowego) z Rdz 6, 4. Występuje tam określenie **הנברים**. Sam termin **נבליים**, pomimo jego tajemniczości, należy uznać za derywat rdzenia **נבל**. Podstawowym znaczeniem tego terminu jest „upaść”, jednak jego wachlarz semantyczny jest bardzo szeroki. Zawiera bowiem również znaczenie „oddać hołd”, „upuścić”, „zginąć”, „ponieść porażkę”². Niewątpliwie jednak termin ten zawiera negatywne konotacje. Występujący w Rdz 10, 8 termin **נבר** może więc nawiązywać do niegodziwości i plugastwa istot z Rdz 6, 1-4. Istnieją jednak jeszcze inne możliwości. Jedną z nich jest próba uwypu-

¹ Taka sytuacja ma miejsce w Rdz 9, 20, gdzie takie połączenie pojawia się wraz z informacją o tym, że to Noe pierwszy zasadził winnicę. Jeszcze bardziej jaskrawym przykładem jest Pwt 16, 9, gdzie czytamy: **בָּעֵה שִׁבְעָה חֲסֵפְרֵי־לֶךְ מִהַחַל הָרִמָּשׁ בַּקִּמָּה תַחַל לִסְפֹּר שִׁבְעָה שְׁבַעַת**. We wszystkich tych miejscach zauważalny jest pewien zwrot akcji, następuje coś nowego.

² W. KOSIOR, *Upadli (czy) giganci? Kilka uwag o nefilim i gigantes w Biblii Hebrajskiej i Septuagincie*, „Przekładaniec” 29 (2014), 41-64, zwł. 46.

klenia po raz pierwszy na kartach Biblii zagadnienia władzy królewskiej. W takim rozumieniu autor biblijny celowo sięgnął po termin negatywnie kojarzący się z Rdz 6, 4 ze względu na pejoratywne dla Izraela kontakty z imperiami mezopotamskimi³. Znanym motywem w mitologii mezopotamskiej jest łączenie genezy powstania miast z jakimiś bóstwami. Być może więc autor biblijny, jako odrzucający obce bóstwa, wskazuje na wielkich władców Mezopotamii jako założycieli pierwotnych struktur organizacyjnych w postaci miast czy krajów. Na nieco innym aspekcie skupił się Andreas Schüle, akcentując przede wszystkim nowy kierunek związany z budową miast i ogólnie pojętym rozwojem cywilizacyjnym⁴. Chodziłoby więc po prostu o ukazanie początków organizowania się społeczności ludzkich. Nimrod mógłby być więc postrzegany jako inicjator tworzenia się nowych struktur zarówno architektonicznych, jak i organizacyjnych.

W. 9. Rozpoczynające ten werset wyrażenie הוּאֵה הַיָּהוּדָה powinno doprecyzować informacje o Nimrodzie. Dzieje się jednak inaczej, ponieważ określenie נַבְרֶ-צִיד potęguje enigmatyczność wcześniejszej relacji. Można przyjąć, iż w miejscu tym mamy odniesienie do polowania-myślistwa, które było popularnym zajęciem władców mezopotamskich. Wyrażenie נַבְרֶ-צִיד należy bowiem przetłumaczyć jako „potężny myśliwy”⁵. Co ważne, Biblia pojmuje polowanie w całkowicie odmienny sposób. Izaak wysyłając Ezawa na polowanie, ma na myśli najbardziej pragmatyczne podejście (Rdz 27, 3-4). Najogólniej chodzi o zdobycie niezbędnego pokarmu, a nie o zabawę. Dobitnie podkreśla to Rdz 9, 2-3: „Wszelkie zaś zwierzę na ziemi i wszelkie ptactwo powietrzne niechaj się was boi i lęka. Wszystko, co się porusza na ziemi i wszystkie ryby morskie zostały oddane wam we władanie. Wszystko, co się porusza i żyje, jest przeznaczone dla was na pokarm [...]”. Sam rzeczownik צִיד z pewnością oznacza myśliwego. Następujący po nim termin לַפְּנֵי w połączeniu z יְהוָה stanowi superlativus, powodując intensyfikację wcześniejszych określeń. Stosunkowo starą (choć nie pozbawioną racji) jest koncepcja przedstawiona przez Benno Jacoba. Ten urodzony we Wrocławiu rabin komentując w. 9, założył negatywne odczytanie tego wersetu, uzyskując sens: Bóg nie znalazł nikogo bardziej gwałtownego od Nimroda⁶.

³ J. LEMAŃSKI, *Księga Rodzaju. Rozdziały 1-11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, NKB.ST 1/1, Częstochowa 2013, 463.

⁴ A. SCHÜLE, *Die Urgeschichte (Genesis 1-11)*, Zürich 2009, 158.

⁵ V.H. MATTHEWS, *Hunting*, w: *The New Interpreters Dictionary of the Bible*, t. 2, red. K.D. Sakenfeld, Nashville 2007, 918.

⁶ B. JACOB, *Das Buch Genesis*, Stuttgart 2000, 281. Przedmiotowa monografia jest

W. 10. Określenie ראשית ממלכתו jest informacją o stadium rozwoju królestwa Nimroda. Sam termin ראשית oznacza „początek”. Z kolei ממלכתו jest jego dopełnieniem i można go przetłumaczyć jako „jego królestwa”. Wydaje się, iż na te wcześniejsze wyrażenia należy patrzeć przez pryzmat terminu שַׁנְעָר. W Biblii jest to bowiem dawna nazwa Babilonii. Chyba niezbyt trafna jest sugestia, że שַׁנְעָר jest synonimem Sumeru⁷. Określenie שַׁנְעָר, jakkolwiek archaiczne, było jednak stosowane zazwyczaj w odniesieniu do Babilonii. Ponadto było używane jako kontrast wobec Asyrii⁸. Pierwszym terminem odnoszącym się do królestwa Nimroda jest בַּבְּלִי, którego odpowiednikiem w języku akadyjskim jest *bāb-ili*. Termin ten oznacza „bramę bogów”. Greckim korelatem tego terminu jest Βαβυλων. Należy w tym miejscu wspomnieć, iż autorzy biblijni używali nazwy Babilon nie tylko w odniesieniu do miasta, ale również do całego kraju. Inną nazwą geograficzną użytą w tym wierszu jest אֲרַחַךְ. Chodzi w tym miejscu o sumeryjskie miasto *Unu (g)*, akadyjskie Uruk. Współcześnie jest to miasto Warka w południowym Iraku, gdzie znajduje się stanowisko archeologiczne⁹. Uruk pełniło już w IV tysiącleciu przed Chr. dominującą rolę nad innymi miastami. Nawet ten okres określany jest od nazwy miasta Uruk. Złożył się na to tysiącletni okres, w trakcie którego Uruk stało się najważniejszym miastem-państwem oraz centrum handlowym, kultowym i administracyjnym w całej południowej Mezopotamii¹⁰. W mieście tym wzniesiono wiele monumentalnych budowli. To właśnie w Uruk wynaleziono pierwszy na świecie system pisma, tzw. protoklinowe pismo piktograficzne, używane tam pod koniec IV tys. przed Chr. (warstwa Uruk IV), by następnie rozprzestrzenić się

przedrukiem wersji z 1934 roku dokonany przez Calwer Verlag.

⁷ R. ZADOK, *The Origin of the Name Shinar*, ZA 74 (1984), 240-244.

⁸ J. LEMAŃSKI, *Księga Rodzaju*, 464.

⁹ Pierwszym, który zainicjował prace wykopaliskowe w Uruk był William Loftus w połowie XIX w. W 1912 kierowanie pracami w Uruk powierzono Juliusowi Jordanowi. Niestety tylko jedną kampanię wykopaliskową zdążono zakończyć przed wybuchem I wojny światowej. Prace zostały podjęte ponownie w 1928 roku i do wybuchu II wojny światowej przeprowadzono 11 kampanii wykopaliskowych. Kierownikami prac byli kolejno: Jordan, A. Nöldeke, E. Heinrich i H.J. Lenzen. Wykopaliska ponownie wznowiono w 1953 roku. W latach 1953-67 kierował nimi Lenzen, w latach 1967-77 H.J. Schmidt, a od 1980 roku R.M. Brehmer. Zob. R.M. BOEHMER, *Uruk-Warka*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, t. V, red. E.M. Meyers, New York – Oxford, 1997, 294-298.

¹⁰ P. BIENKOWSKI – A. MILLARD, *Dictionary of the Ancient Near East*, London 2000, 312-313.

na obszarze całej Mezopotamii, ewoluując później w pismo klinowe¹¹. Z miastem Uruk związany jest również mityczny Gilgamesz. Legenda głosi, iż to on wznosił dziesięciokilometrowy mur miejski z cegły mułowej, którego pozostałości są wciąż widoczne. Kolejna nazwa pojawiająca się w tym wersecie to אַגַּדָּה. Prawdopodobnie chodzi o starożytne miasto mezopotamskie, będące stolicą imperium akadyjskiego za czasów panowania Sargona Wielkiego oraz jego sukcesorów. Sumeryjska nazwa tego miasta to *A-ga-de*. Pierwsza wzmianka o mieście pochodzi z jednej z „dat rocznych” Enszakuszany¹², który żył najprawdopodobniej kilkadziesiąt lat przed Sargonem. Często (sugerując się inskrypcjami) uważa się Sargona Wielkiego za założyciela tego miasta, co nie wydaje się słuszne w kontekście powyższej wzmianki. Raczej chodzi o to, że władca ten uczynił z Agade stolicę swego państwa¹³. Agade opisywane było jako wielkie miasto, przepelnione świątyniami i pałacami, w którym funkcjonuje nawet sprawnie działający port. W sumeryjskim tekście *Przekleństwo Akkadu* zawarte jest wprost stwierdzenie, że port „w którym zacumowane są statki, był pełen radości”¹⁴. Ta sławna lamentacja jest jednak tekstem powstałym około 100 lat po upadku imperium akadyjskiego. W zasadzie do dzisiaj nie jest znana dokładna lokalizacja tego miasta. Harvey Weiss zwraca uwagę, iż badania archeologiczne w pobliżu Kisz dają podstawę do lokalizacji stolicy Sargona właśnie w tym miejscu. Stanowisko archeologiczne *Išan Mizjad*, leżące pomiędzy Kisz a Babilonem, ulokowane w pobliżu starożytnego koryta Eufratu, wydaje się być idealnym kandydatem do identyfikacji z Agade. Wspomniany autor zwraca jednak uwagę, iż analiza występowania Agade w tekstach historycznych zdaje się wskazywać na lokalizację tego miasta ok. 50 km dalej na północny wschód, u zbiegu rzek Tygrys i Dijala¹⁵.

Ostatnia nazwa w. 10 to אֶלְגַּדָּה. Podobnie jak w przypadku poprzedniego miasta również jego lokalizacja jest niepewna. Tradycja talmudyczna doprowadziła do utożsamiania Kalne z Nippur¹⁶. Chodziłoby zatem

¹¹ R.M. BOEHMER, *Uruk-Warka*, 295

¹² Według „Sumeryjskiej Listy Królów” był to pierwszy władca należący do II dynastii z Uruk. Por. H. WEISS, *Kish, Akkad and Agade*, JAOS 95/3 (1975), 434-453; J.J. GLASSNER, *Mesopotamian Chronicles*, Atlanta 2004, 122-123.

¹³ H.W.F. SAGGS, *Babylonians*, Berkeley – Los Angeles 2000, 66-79.

¹⁴ Tłum. za J. BLACK – G. CUNNINGHAM i in., *The Literature of Ancient Sumer*, Oxford – New York 2006, 119.

¹⁵ Zob. H. WEISS, *Akkade*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, t. 1, red. E. M. Meyers New York – Oxford 1997, 41-44.

¹⁶ Starożytne miasto w południowej Mezopotamii, będące pradawną stolicą religijną

o starożytne miasto babilońskie leżące ok. 85 km na południowy wschód od Babilonu. Inni komentatorzy jednak wolą je identyfikować z dość znaczącym miastem w pobliżu Babilonu, które nosiło nazwę Kulunu. Istnieje jednak jeszcze jedna możliwość, za którą zdają się opowiadać przekłady biblijne: *The Jerusalem Bible*, *The New English Bible* oraz *Revised Standard Version*. We wspomnianych przekładach nie użyto słowa Kalne w znaczeniu miejsca, lecz oddano je wyrazem „wszystkie”. Takie tłumaczenie wymagałoby jednak zmiany znaków samogłoskowych występujących w tekście masoreckim. Niemniej wydaje się to najbardziej logiczne uzasadnienie, zwłaszcza biorąc pod uwagę fakt, że dotąd archeologom nie udało się zlokalizować tego miejsca. Niezbyt przekonujące wydaje się również utożsamianie nazwy כַּלְנֵה z miastami wspomnianymi przez proroków Amosa i Izajasza (Am 6,2; Iz 10,9)¹⁷.

W. 11. Rozpoczynające ten wiersz wyrażenie מִן־הָאֶרֶץ הַזֹּאת יֵצֵא – „wyszedł z kraju do” jest bardzo istotne z dwóch powodów. Po pierwsze, może sugerować kierunek ekspansji – אַשּׁוּר, po drugie zaś wskazuje, o kogo chodzi. Podmiot jest tutaj domyślny, jednak niewątpliwie chodzi o kontynuację poprzednich wersów. Wracając zaś do nazwy אַשּׁוּר, należy wspomnieć o kilku możliwościach zawartych w tym określeniu. Może to być nazwa miasta¹⁸ lub kraju, ale również nazwa bóstwa¹⁹,

Sumeru. Było to również główne miejsce kultu boga Enlila. Współcześnie znajduje się tam stanowisko archeologiczne *Niffar* położone w prowincji Al.-Kadisijja w Iraku (ok. 180 kilometrów na południowy zachód od Bagdadu). Por. R.L. ZETTLER, *Nippur*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, t. 1, 148-152.

¹⁷ Zdaniem większości komentatorów pojawienie się tej nazwy obok Chamatu i Gat wskazuje raczej na lokalizację w pobliżu wschodnich wybrzeży Morza Śródziemnego, a nie w Mezopotamii. Istnieją propozycje identyfikujące Kalne z miastem Kullani (prawdopodobnie dzisiejsze Kullani Köy, ok. 13 km od Aleppo w Syrii). Kullani wymienione na królewskiej inskrypcji Tiglat-Pilesera III wśród miejsc, które zostały podporządkowane Asyrii. W takim ujęciu Kalne wspomniane przez Amosa mogłoby być tożsame z Kalno z Izajasza 10, 9. Por. A.W. PARK, *Calneh*, w: *Eerdmans Dictionary of the Bible*, red. D. N. Freedman – A. C. Myers, Grand Rapids 2000, 211.

¹⁸ Starożytne miasto w północnej Mezopotamii. W II tysiącleciu przed Chr. było to główne miasto i stolica Asyrii. W mieście tym czczono boga Aszura, znajdowała się tutaj jego świątynia E-szara (sum. é.šár.ra „dom wszechświata”). Zob. A.R. GEORGE, *House Most High. The Temples of Ancient Mesopotamia*, Winona Lake 1993, 145. Miasto posiada swoją lokalizację w północnym Iraku, nad zachodnim brzegiem Tygrysu. Obecnie znajduje się tym miejscu stanowisko archeologiczne *Kalat asz-Szarka*.

¹⁹ W mitologii asyryjskiej bóg wojny, słońca i stwórca świata. Przedstawiano go pod postacią brodatego mężczyzny z łukiem, a jego atrybutami była uskrzydłona tarcza i tiara z rogami. Za jego symbol uznawano napięty łuk. Z kolei za jego małżonkę uznawana była Isztar. Aszur mógł być wyniesionym do rangi bóstwa patriarchą, co znaczy-

a także określenie narodu. Zakładając pierwsze znaczenie mamy tu na myśli miasto Aszur, które zostało wybudowane na skalistym „przyłądku”, utworzonym w miejscu połączenia dwóch odnóg Tygrysu. Takie położenie miało strategiczne znaczenie, ponieważ zapewniało miastu naturalną ochronę od strony wschodniej i północnej²⁰. Kolejnym miastem wspomnianym w tym wierszu jest נִינְוֵה. Chodzi o starożytne miasto w północnej Mezopotamii, leżące nad lewym brzegiem Tygrysu, będące jedną ze stolic Asyrii. Kluczowymi dla poznania Niniwy były prace archeologiczne prowadzone przez Austena Henryego Layarda. Ten angielski dyplomata i archeolog odkrył Niniwę, a jego obrazowe opisy pozwalają niemal przenieść się w tamte czasy i w tamto miejsce²¹. W czasach

łoby, że Asyryjczycy w rzeczywistości wielbili swego przodka Aszszura, syna Sema.

²⁰ F.M. STĘPNIOWSKI, *Bóg Aszur, miasto Aszur, kraj Aszur*, „Archeologia Żywa” 24 (2003), 50-53.

²¹ Layard w odniesieniu do pałacu asyryjskiego pisze: „Wnętrze pałacu asyryjskiego musiało być równie wspaniałe, co przytłaczające. Oprowadziłem czytelnika po jego ruinach, więc może on ocenić, jakie wrażenie miały zrobić te sale na przybyszu, który w zamierzczłych czasach po raz pierwszy wchodził do siedziby asyryjskich królów. Wprowadzano go portalem strzeżonym przez olbrzymie lwy lub byki z białego alabastru. Kiedy się znalazł w pierwszej sali, dostrzegał naokoło rzeźby będące kronikami imperium. Na ścianach przedstawione były bitwy, oblężenia, zwycięstwa, udane polowania oraz ceremonie religijne, wyrzeźbione w alabastrze i pokryte jaskrawą polichromią. Pod każdą sceną znajdowała się opisująca ją inskrypcja; wyryte znaki były wypełnione lśniąca miedzią. Nad rzeźbami widniały malowidła ukazujące inne wydarzenia: król w otoczeniu eunuchów i wojowników przyjmuje jeńców, zawiera przymierze z innymi władcami lub odprawia jakiś obrzęd sakralny. Poszczególne sceny były obramowane barwnymi pasami o misternym, wymyślnym wzorze. Wśród ozdobników rzucały się w oczy alegoryczne drzewa, skrzydlate byki i osobliwe zwierzęta. W górnym krańcu sali widać było potężną postać króla oddającego cześć głównemu bóstwu lub odbierającego od swego eunucha świętą czarkę. Towarzyszyli mu wojownicy niosący jego uzbrojenie oraz kapłani, a może bóstwa czuwające nad przebiegiem ceremonii. Szaty króla oraz otaczającej go świty ozdabiała grupy figur, zwierząt i kwiatów – wszystko pokazane w wyrazistych kolorach [...]. Przybysz stąpał po alabastrowych płytach, na których inskrypcje odnotowywały tytuły, rodowód i dokonania wielkiego króla. Liczne przejścia, prowadzące pomiędzy olbrzymimi skrzydlatymi lwami lub bykami (posągami boskich strażników), wiodły do kolejnych sal, z których można było przejść do jeszcze dalszych pomieszczeń. W każdym następnym widział nowe rzeźby. Na ścianach niektórych sal przedstawiono procesje wielkich postaci — uzbrojeni mężczyźni i eunuchowie podążali za królem, wojownicy obładowani łupami prowadzili jeńców lub nieśli dary i ofiary bogom. W innych ściany ozdobiono sylwetkami uskrzydłonych kapłanów lub bóstw, stojących przed świętymi drzewami [...]. Sufity nad jego głową były podzielone na kwadraty z wymalowanymi kwiatami lub postaciami zwierząt. Niektóre z tych kwadratów były inkrustowane kością słoniową, każdy

swego rozkwitu Niniwa była potężnym, imponującym miastem. Jego masywne, rozciągnięte na dwanaście kilometrów mury obronne sięgały wysokości około trzydziestu metrów. Wstęp do środka umożliwiało piętnaście wielkich bram. Miasto o tak potężnych fortyfikacjach nie było łatwe do zdobycia. Zatem stolica Asyrii była wielką metropolią, co zdaje się mieć swoje potwierdzenie w opisie Księgi Jonasza: „Niniwa była miastem bardzo rozległym – na trzy dni drogi” (Jon 3, 3). Wspomniany wcześniej Layard odkrył w 1849 roku ruiny pałacu asyryjskiego króla Assurbanipala. W pałacu znajdowała się biblioteka królewska zawierająca bogaty zbiór **ok. 20 000 tabliczek glinianych**. Obok oficjalnych kronik i dokumentów administracyjnych, zawierała około 5000 dzieł literackich, religijnych i naukowych z zakresu prawa, historii, astronomii, matematyki.

Kolejnym terminem w tym wierszu jest **רְחֹבַת עִיר**. Termin ten dostarcza wielu trudności. Najbardziej sensownym wydaje się uznanie w tym terminie dookreślenia miasta Niniwa, w znaczeniu „przestronnego miejsca”. Termin **רְחֹבַת** oznacza „otwarte miejsce”. Terminy pokrewne do **רְחֹבַת** takie jak **רְחֹב**, **רְחֹבָה**, **רְחֹבִים**, **רְחֹבִים** odnoszą się do szerokości, przestronności, obszerności. Całkiem możliwe więc, że termin **רְחֹבַת עִיר** został w tym miejscu użyty w znaczeniu placu publicznego w mieście²². Wydaje się, iż raczej nie do przyjęcia jest propozycja J.M. Samsona, który identyfikuje tę nazwę z miastem Dūr-Šarrukin²³.

Ostatnią z wymienionych w tym wierszu nazw jest **קָלַח**. W tym przypadku chodzi o starożytne miasto w północnej Mezopotamii, na wschodnim brzegu rzeki Tygrys. Kalach to współczesne Nimrud²⁴. W mieście istniał królewski pałac oraz dziewięć świątyń, zaś mur miejski o długości 7,5 kilometra otaczał obszar o powierzchni ok. 360 hektarów. Zatem miasto to, podobnie jak wcześniej wymienione, posiadało wielkie budowle i samo w sobie było imponujące.

zaś obramowany ozdobnymi fryzami i sztukateriami. Belki, jak również ściany komnat bywały posrebrzane i pozłacane, a nawet wyłożone blachą z tych szlachetnych metali. Do wykonania stolarki wykorzystano najrzadsze rodzaje drewna, zwłaszcza cedrowe”. A.H. Layard, *Nineveh And Its Remains*, t. 2, London 1849, 207-209.

²² J. LEMAŃSKI, *Księga Rodzaju*, 466.

²³ J.M. SASSON, *Rêhòvòt 'îr*, RB 90 (1983), 94-96. Chodziłoby w tym miejscu o starożytne miasto, będące stolicą państwa asyryjskiego, położone ok. 20 kilometrów na północ od Niniwy.

²⁴ Obecnie znajduje się tam stanowisko archeologiczne. Nimrud usytuowane jest w północnym Iraku ok. 35 km na południowy wschód od miasta Mosul. Por. J. CURTIS, *Nimrud*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, t. IV, 141-144.

W. 12. Ostatnim z wymienionych miast jest **רֶטֶן**. Yigal Levin słusznie zauważa, że miasto jest zupełnie nieznane²⁵. Z kolei J. Lemański dodaje, iż nazwa ta może wcale nie odnosić się do miasta, ale być pochodną określenia *risnu ars* – akwedukt (kanał) lub *rēšēni* – główne źródło²⁶. Wydaje się, iż do przyjęcia jest uznanie pewnej analogii zachodzącej między tym a poprzednim wersem. Podobnie jak **רְחַבַּת עִיר** było dookreśleniem Niniwy, tak **רֶטֶן** może być dookreśleniem Kalach. Z drugiej strony prawdopodobne jest również powstanie błędu podczas przepisywania tekstu. Takiego zdania jest Terry Fenton, który uważa, że chodzi w tym miejscu o nową stolicę Sargona II – Dūr-Šarrukin²⁷. Być może ma to związek z tłumaczeniem Septuaginty, która oddaje **רֶטֶן** jako *Δασεμ*. Van der Toorn uważa jednak, że takie podchodzenie do tego zagadnienia jest przesadzonym (wymuszonym) domysłem²⁸.

2. Nimrod – bóstwo

Sama etymologia słowa **נִמְרוֹד** jest bardzo trudna do nakreślenia. Imię to daje dużo możliwości interpretacyjnych. Może ono również wskazywać na dwa istotne bóstwa: Marduka i Ninurtę. Zgodnie z tradycją żydowską Nimrod zostając królem, wzbudził w ludziach wielki strach. Sam uczynił się bogiem, a wszyscy musieli klękać przed nim i oddawać mu hołd. W zbudowanej przez siebie wieży polecił postawić wielki tron z drzewa cedrowego. Na nim uczynił drugi tron z żelaza, a na nim kolejny zrobiony z miedzi. Następny tron był zrobiony ze srebra, zaś kolejny ze złota. Całość wieńczył tron z pereł i drogich kamieni²⁹. Z pewnością Nimrod jako założyciel miast i wielki budowniczy (a być może twórca pierwotnego imperium babilońskiego) otaczany był wielkim szacunkiem. Spróbujmy przyjrzeć się zaproponowanym na wstępie tego paragrafu identyfikacjom Nimroda. Mocnych argumentów do takiej identyfikacji dostarcza babiloński poemat o stworzeniu świata *Enuma Elisz*. Czwarta tablica zawiera bardzo cenne informacje. Otóż Marduk,

²⁵ Y. LEVIN, *Nimrod the Mighty, King of Kish, King of Sumer and Akkad*, VT 52 (2002), 350-356, zwł. 352.

²⁶ LEMAŃSKI, *Księga Rodzaju*, s. 466.

²⁷ T. FENTON, *Nimrod's Cities. An Item From the Rolling Corpus*, w: *Genesis, Isaiah and Psalms*, red. K.J. Dell i in., Boston 2010, 23-31, zwł. 27.

²⁸ K. VAN DER TOORN – P.W. VAN DER HORST, *Nimrod before and after the Bible*, HTR 83 (1990), 1-29.

²⁹ M.J. BIN GORION BERDYCZEWSKI, *Żydowskie legendy biblijne*, tłum. R. Stiller, Gdynia 1996, 133.

stając do walki z Tiamat, uzbroił się do tego pojedynku w łuk, strzały, buławę i sieć. Uzbroił się zatem w typowe atrybuty myśliwego. Taki obraz koresponduje z terminem צַיִר jakim został określony Nimrod w Rdz 10, 9. Ponadto Marduk miał do dyspozycji siedem wiatrów i cztery wichry, a poruszał się na rydwaniu. Istotną informacją jest również to, iż przeszył Tiamat strzałą. Marduk pokonał Tiamat i zniszczył jej wojsko, a w zamian za bohaterskie czyny został ogłoszony przywódcą bogów³⁰. Jedną z pierwszych rzeczy, jaką uczynił Marduk po swoim triumfie, była budowa Babilonu. Wskazują na to piąta i szósta tablica *Enuma Elisz*. Istnieje zatem duże prawdopodobieństwo, iż Marduk to wyniesiony do rangi bóstwa Nimrod³¹. Kolejnym faktem łączącym Nimroda z Mardukiem jest to, iż główne bóstwo Babilonu, zwane potem Enlilem było bogiem wojny. Nimrod zaś był potężnym myśliwym polującym na ludzi (będzie o tym mowa później) i zwierzęta. Nie sposób więc nie dostrzec przesłanek łączących Nimroda z Mardukiem jako łowcy, władcy i budowniczego. Niemniej pojawia się istotna przeszkoda takiej identyfikacji. Z filologicznego punktu widzenia nie można bowiem przedsięwziąć w Biblii Hebrajskiej, jak nazwa Marduk mogła stać się Nimrodem. Niemożność ta jest spowodowana pewną zmianą w nazewnictwie, ponieważ Marduk w ST występuje jako מַרְדֻּךָ lub מַל (Jr 50, 2). Zatem identyfikacja Marduka jako prototypu Nimroda musi zostać porzucona. Niemniej zawiera ona część prawdy i wskazuje drogę do bardziej satysfakcjonującego rozwiązania problemu. Jak już wcześniej wspomniano, opis walki Marduka z Tiamat pochodzący z *Enuma Elisz* zdecydowanie podprowadza w kierunku Nimroda. Należy jednak zauważyć, że motyw mitologicznej bitwy pomiędzy bohaterskim bogiem a armią potworów nie został wymyślony przez autora *Enuma Elisz*. W literaturze mezopotamskiej topos boskiej walki znany jest już w trzecim tysiącleciu przed Chr.³². W wielu tych kompozycjach chodzi o Ninurtę. Stąd też mitologiczne wyczyny tradycyjnie przypisywane Ninurcie stały się później osiągnięciami boga Babilonu³³. Babilońscy teologowie musieli dokonać takiego przekształcenia, aby ukazać przewagę swego boga i w ten sposób dopasować go do wiodącej pozycji ich miasta. Najstarszym znanym mitem,

³⁰ K. VAN DER TORON – P.W. VAN DER HORST, *Nimrod*, 9.

³¹ E.G.H. KRAELING, *The Origin and Real Name of Nimrod*, *AJSL* 22, New York 1922, 215-220.

³² D.S. BALLENTINE, *The Conflict Myth and the Biblical Tradition*, New York 2015, 2-29.

³³ P.D. MILLER, *Israelite Religion and Biblical Theology. Collected Essays*, Sheffield 2000, 201.

w którym Ninurta ukazany jest jako boski wojownik, jest sumeryjska kompozycja określana jako *Lugal-e*³⁴. Jest to poemat o zwycięskiej walce Ninurty ze straszliwym olbrzymem Azagiem. Poemat przedstawia Ninurte jako boga burzy, który w swoim arsenale posiada również wichry i powódź. Podobny motyw zawiera akadyjski epos *Anzu*. Kompozycja ukazuje walkę Ninurty ze straszliwym ptakiem Anzu. Boski wojownik wytoczył przeciwko Anzu cały swój arsenał z siedmioma nawałnicami, siedmioma trąbami powietrznymi oraz huraganami³⁵. W końcu Ninurta pokonuje Anzu, przeszywając go strzałą wystrzeloną z łuku. Mając na uwadze przytoczone przykłady można określić Ninurte/Marduka „potężnym myśliwym”. Zresztą stał się on patronem myśliwych, a dla starożytnych królów stanowił źródło czci i inspiracji. Powiązanie z myślistwem uwidacznia się również w powiązaniu Ninurty z gwiazdą Syriusz, którą określano „Strzałą”³⁶. Nie można jednak ograniczać podobieństw i korelacji Ninurty z Nimrodem jedynie do sfery łowiectwa. Historia jego walki z okrutnym demonem Adagiem odsłania również inne aspekty tego bóstwa. Pomimo zwycięstwa nad Azagiem, w krainie Kur wezbrały przedwieczne wody, które zalały ziemię. Dowiadujemy się tego z poematu *Lugal-e* (o którym już była mowa wcześniej). Następnie te wezbrane wody zalały ziemię, aby „woda życia” nie mogła użyźnić pól, łąk i ogrodów. Stąd też woda, płynąca korytem Tygrysu, a następnie płynąca kanałami, „nie była wodą życia”. W rezultacie tych wydarzeń na kraj spadł straszliwy głód, a na wyschniętych polach nie dojrzywało nic oprócz chwastów³⁷. W dalszej części opisu Ninurta uporządkował kwestię gospodarki wodnej odprowadzając „złe wody” z pól, a następnie napełniając Tygrys „życiodajnymi” wodami, które skierował na orne ziemie. Dzięki naprawie systemu irygacyjnego pola zaczęły przynosić obfite plony, a winnice i sady rodzić owoce. Ninurta zgromadził również kamienie, wznosząc ścianę chroniącą ludność. Podjął więc kroki zabezpieczające kraj przed najazdami wrogów. Poemat *Lugal-e* podkreśla wyraźnie wielką rolę Ninurty jako założyciela cywilizacji mezopotamskiej, który uporządkował kwestie militarne, architektoniczne i rolnicze³⁸. Ni-

³⁴ B. PONGRATZ-LEISTEN, *Religion and Ideology in Assyria*, Boston-Berlin 2015, 260.

³⁵ E. EBELING, *Die akkadische Gebetsserie*, „Handerhebung”, Berlin 1953, 96.

³⁶ Erica Reiner stwierdza, iż Syriusz był postrzegany jako boska manifestacja boga Ninurty. Zob. E. REINER, *Astral Magic in Babilonia*, Philadelphia 1995, 19; R. BAKER, *Hollow Men, Strange Women. Riddles, Codes and Otherness in the Book of Judges*, Leiden 2016, 174.

³⁷ M. BIELICKI, *Zapomniany świat Sumerów*, Warszawa 1966, 231.

³⁸ Istniała nawet specjalna instrukcja dla rolników, która – jak wierzone i podkreślano

nurta stoi zatem u początków cywilizowanego życia, co niezaprzeczalnie wskazuje na podobieństwo do Nimroda.

Pod wieloma względami Ninurta pasuje do opisu Nimroda podanego w Rdz 10, 8-12, zaś literacka tradycja Mezopotamii ukazuje Ninurte jako „pierwszego na świecie bohatera”. Nie chodzi w tym miejscu o identyczność, ale o znaczne podobieństwo³⁹. Z kolei dostrzeżenie podobieństwa może prowadzić do identyfikacji Nimroda z Ninurcią, zwłaszcza po uwzględnieniu analizy toponimów wymienionych w Rdz 10, 8-12. Sekwencja nazw miast w przybliżeniu odzwierciedla historię polityczną Mezopotamii, w której przed drugą połową drugiego tysiąclecia przed Chr. hegemonię polityczną i kulturową skoncentrowano w południowej Mezopotamii. Następująca potem historyczna zmiana centrum politycznego z południa na północ odpowiada stopniowemu rozszerzaniu kultu Ninurty. Jednym z miast, które poświęciły świątynię Ninurcie na początku drugiego tysiąclecia przed Chr. był Babilon. Natomiast już ok. 1200 roku przed Chr. główne skupienie kultu Ninurty przenosiło się do Asyrii. Taka sytuacja idealnie koresponduje z opisem Rdz 10, 8-12, znajdując swe dopełnienie w w. 11 („wyszędłszy z tego kraju do Aszszuru...”). Ponadto warto zauważyć, iż Tukulti-Ninurta I był pierwszym królem asyryjskim, który przywołuje to bóstwo w swojej nazwie. W tym kontekście wydaje się również, iż nie jest przypadkiem wspomnienie przez autora biblijnego miasta Kalach. Było ono bowiem głównym ośrodkiem asyryjskiego kultu Ninurty⁴⁰. Jeżeli przyjmiemy propozycję Terry’ego Fentona identyfikującego Resan z Dūr-Šarrukin (była o tym mowa wcześniej), to otrzymamy kolejny argument za identyfikacją Ninurty z Nimrodem. Miasto Dūr-Šarrukin posiadało bowiem świątynię tego bóstwa⁴¹. Zatem

w różnych zapisach – pochodziła od Ninurty. Por. K. VAN DER TORON – P.W. VAN DER HORST, *Nimrod*, 12.

³⁹ W literaturze klinowej Ninurta jest uważany za twórcę mezopotamskiej cywilizacji. Wprawdzie teksty, którymi dysponujemy, nie mówią o tym, że budował on miasta. Niemniej zawierają sugestie, iż to on położył fundamenty umożliwiające cywilizowane życia. Stworzył warunki, w których ludzkie osiedla mogłyby się rozwijać. W *Lugal-e* wyraźnie stwierdzono, że Ninurta podjął działania w celu ochrony wszystkich miast przed przyszłym zalaniem. Zatem Ninurta nie był budowniczym miast w ścisłym tego słowa znaczeniu, jednak jego dobroczynne działania pomogły zainicjować i rozwinąć miejską cywilizację. Por. K. MATTHEWS, *Genesis 1-11. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture*, Nashville 1996, 449.

⁴⁰ R.S. HENDEL, *Nimrod*, w: *The Oxford Guide to People and Places of the Bible*, red. B.M. Metzger – M.D. Coogan, New York 2001, 218.

⁴¹ W Dūr-Šarrukin znajdował się kompleks budowli pałacowo-świątynnych składający się z 209 sal. W części sakralnej kompleksu znajdowała się świątynia Ninurty.

przypadkowa (na pierwszy rzut oka) i dość zagadkowa lista miast z Rdz 10, 8-12 może stanowić odzwierciedlenie ekspansji historycznego kultu Ninurty.

Należy jednak pamiętać, że związek filologiczny między tymi dwoma imionami jest dość niejasny. Przy czym z punktu widzenia filologicznego wszystkie inne domniemane mezopotamskie prototypy Nimroda są równie problematyczne, żeby nie powiedzieć nieprawdopodobne. W kontekście Rdz 10 użycie mezopotamskiego materiału przez biblijnego autora nie jest zaskoczeniem. Oczywiście jest, że wiele elementów w pierwszych jedenastu rozdziałach Księgi Rodzaju ma tło babilońskie. Wydaje się, że autor biblijny znał historię Ninurty, następnie korzystając z tego tworzywa mitologicznego dokonał przekształcenia boga w istotę ludzką. Stąd Nimrod otrzymał miejsce w opisie prehistorii Izraela jako pierwszy „potężny łowca przed Panem”.

3. Nimrod – buntownik

Punktem wyjścia dla takiego pojmowania Nimroda może być może być termin לָפָנַי. Termin ten może oznaczać nie tylko „przed”, ale również „naprzeciw” bądź „przeciwko”. Septuaginta przekłada hebrajski termin na ἐναντίον, zaś Wulgata na *coram*. Wydaje się więc, że starożytni tłumacze rozumieli hebrajski termin w jego pierwszym, podstawowym znaczeniu. Za innym rozumieniem tego terminu opowiadał się Augustyn z Hippony. *Doctor gratiae* negatywnie odnosi się do Nimroda, nawiązując do gigantów. Ponadto Augustyn stara się udowodnić, że לָפָנַי należy w Rdz 10, 9 rozumieć jako „przeciw”⁴². Takie podejście jest tym bardziej uzasadnione, jeżeli uwzględni się fakt zhebraizowania imienia Nimrod, od czasownika *marad* – „buntować się”. Wiele cennych informacji w kwestii identyfikacji Nimroda dostarcza literatura midraszowa⁴³.

Niemniej jednak nie było to jedyne bóstwo tego miasta. Oprócz niego swoje świątynie posiadali również: Sina, Ningal, Adada czy Szamasz. Z kolei ku czci boga Aszura wzniesiono siedmiopiętrowy ziggurat. Por. A. KOSE, *Die Wendelrampe der Ziqqurat von Dur!arrukin. Keine Phantasie vom Zeichentisch*, „Baghdader Mitteilungen” 30 (1999), 115-137.

⁴² Augustyn pisze (*De civitate Dei*, 16, 4): „Tutam ueramque in caelum uiam molitur humilitas, sursum leuans cor ad Dominum, non contra Dominum, sicut dictus est gigans iste uenator contra Dominum. Quod non intellegentes nonnulli ambiguo Graeco falsi sunt, ut non interpretarentur contra Dominum”.

⁴³ Niezwykle pomocne w tym miejscu jest dzieło Bin Goriona, który zebrął żydowskie podania i mity. Autor ten zaczerpnął je przede wszystkim z Talmudu, w którym sta-

Odnajdujemy w niej informację, że Nimroda nazywano trzema imionami: Kusz, Nimrod i Amrafel. Szczególnie istotne wydaje się w tym miejscu to trzecie imię. Hebrajski termin אַמְרֹפֶל może pochodzić bowiem od אָמַר – „mówić” oraz עָפַל – „mroczny”. Oba słowa dobrze wpisują się w midraszowe informacje o Nimrodzie, ponieważ zgodnie z nimi „jego mowa szerzyła mrok”⁴⁴. W tej samej literaturze znajdujemy informację, że nikt po potopie nie wyrządził więcej zła niż Nimrod. Miał on wystawiać posągi bóstw i zmuszać ludzi do oddawania im czci. Dalej czytamy o tym, że Nimrod wznosił wieżę. Miała to być zemsta i bunt przeciwko Bogu. Nimrod w akcie buntu wypowiedział słowa: „Zemszczę się na Bogu za to, że utopił moich przodków. Jeżeli ześle następny potop, moja wieża będzie przewyższała nawet Ararat i będę na niej bezpieczny”. Nimrodowi nie chodziło jednak tylko o uzyskanie azylu, ale również o zaatakowanie z wieży nieba i ustanowienie nowego porządku⁴⁵. Taki opis idealnie pasuje do wspomnianego wcześniej czasownika *mar ad* – „buntować się”. Warto jednak w tym miejscu zwrócić uwagę na nieco inny aspekt. Mianowicie w 14 rozdziale Księgi Rodzaju Amrafel został określony jako „król Szinear”. Mogłoby to odpowiadać południowej Mezopotamii, dawnemu krajowi Sumerów. Jak zauważył słynny francuski biblista Roland de Vaux, wyraz Szinear może być odpowiednikiem Szandar w Syrii. Co prawda, taka możliwość nie znajduje wystarczającego oparcia w tekstach egipskich lub hetyckich, niemniej słowo to mogło określać początkowo jakąś niewielką krainę lub miejscowość w Syrii, która posłużyła autorowi biblijnemu na oznaczenie terenów starożytnej Babilonii⁴⁶. Rdz 14 jest ważny jeszcze z jednego powodu. Otóż zawarty w tym miejscu opis bitewnych wyczynów Abrahama mógł stanowić tło dla konfrontacji Amrafel – Abraham⁴⁷. W tym miejscu sięgniemy jednak znacznie „głębiej” niż do literatury midraszowej, której datacja jest dość skomplikowana, a w formie pisanej powstawała w okresie od ok. 400 do 1200 po Chr. (przy czym antologie midraszy powstawały do XVI

nowią ważną część komentarzy do Tory. Sięgnął również do samodzielnych zbiorów midraszy, które stanowią cenne źródło nieco zapomnianej literatury rabinackiej. Chodzi dokładnie o urodzonego pod nazwiskiem Berdyczewski Józefa Ben Guriona.

⁴⁴ J. BIN GORION BERDYCZEWSKI, *Żydowskie legendy*, 165.

⁴⁵ Sefer Hajaszar, 22-31.

⁴⁶ M. PETER, *Rzeczywistość historyczna w Rdz 14*, RBL 1 (1976), 10-19.

⁴⁷ W bardzo ciekawy sposób pisze o tym Matthias Stumpf w swoim „tajnym komentarzu” do Biblii. Wspomniany autor skupia się na psychologicznych aspektach tej konfrontacji, stwierdzając dosadnie, iż „Nimrod ucieleśnia obsesyjny dualizm moralności”. Zob. M. STUMPF, *Midrash Sodi*, Hamburg 2001, 156-158.

wieku, a nawet później). Otóż odnieśmy się do dzieła, które mogło powstać w I w. po Chr. Ponadto dzieło mogło powstać w środowisku zbliżonym do kręgów faryzejskich, najprawdopodobniej w Palestynie. Wskazują na to liczne aluzje do wydarzeń historycznych oraz ogólny charakter treści i przesłania teologicznego. Chodzi o *Liber Antiquitatum Biblicarum*, dzieło przypisywane Filonowi z Aleksandrii⁴⁸. Wspomniane dzieło zawiera znacznie zmienioną wersję opowiadania o wieży Babel w stosunku do wersji biblijnej. Przede wszystkim w historię został włączony Abram. *Liber Antiquitatum Biblicarum*⁴⁹ bazuje jednak na Księdze Rodzaju, stanowiąc w pewnym sensie jego bardziej harmonijną wersję. Autor ukazuje Abrama jako jednego z tych, którzy budowali wieżę Babel (LAB 6, 3-18). Wraz z jedenastoma towarzyszami Abram nie kłaniał się bożkom i odmówił oddawania czci posągom. W rezultacie został wrzucony do pieca ognistego, z którego zostaje wybawiony w cudowny sposób przez Boga⁵⁰. Podobny motyw zawiera zredagowany

⁴⁸ Komentatorzy nie są zgodni co do daty. Przy czym nie chodzi o wielkie rozbieżności, ale raczej o to, czy pismo powstało po zdobyciu Jerozolimy i zburzeniu świątyni przez Rzymian w roku 70, czy może jeszcze przed tym wydarzeniem. Por. H. JACOBSON, *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum. With Latin Text and English Translation*, Leiden 1996, 200-210.

⁴⁹ Zastanawiający jest sam tytuł dzieła, a raczej język, w którym jest on (jak i całe dzieło) spisany. Większość komentatorów jest zgodna co do tego, że dzieło zostało napisane w języku hebrajskim, a następnie przetłumaczone na grecki, a z niego na łacinę. Należy jednak w tym miejscu wspomnieć, że nie zachował się żaden fragment tekstu greckiego ani hebrajskiego. Por. M. PARCHEM, *Interpretacja Rdz 1-11 w literaturze Drugiej Świątyni na przykładzie „Księgi Jubileuszów” i „Księgi starożytności biblijnych” Pseudo-Filona*, „Collectanea Theologica” 83/4 (2016), 23-45.

⁵⁰ G.W.E. NICKELSBURG, *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah. A Historical and Literary Introduction*, Minneapolis 2005, 266. W LAB 7 Pseudo-Filon pisze, iż po ocaleniu Abrama z pieca ognistego ludzie dalej budują wieżę Babel (7, 1). Następnie Bóg postanawia ukarać budowniczych. Opis kary w LAB nie jest tak skąpy w informacje, jak opowiadanie biblijne: „I oto teraz podzielę ich języki i rozproszę ich po wszystkich regionach tak, że człowiek nie zrozumie swego własnego brata i nikt nie usłyszy języka swojego sąsiada. I wypędzę ich na urwiska, i będą budować dla siebie szałas z żdźbeł trawy, i będą kopać dla siebie jamy, i będą tam żyć jak zwierzęta polne. W ten sposób pozostaną przede mną cały czas, tak że już nigdy więcej nie będą knuć, a Ja będę uważać ich jakby za kroplę wody i upodobnię ich do płwocin. I koniec dla jednych przyjdzie przez wodę, a dla innych będzie wyschnięciem z pragnienia” (LAB 7,3). Harmonizacja tekstu, o której mowa była wcześniej, polega w tym miejscu na tym, iż Abram jako wierny Bogu jest przeciwstawiony reszcie ludzkości. Bóg wybrał Abrama i oddzielił go również w sensie geograficznym, ponieważ prowadzi go do nowej ziemi (LAB 7,4). Por. M. PARCHEM, *Interpretacja Rdz 1-11*, 44.

ok. VII wieku po Chr. targum Pseudo-Jonatana. Ten aramejski targum identyfikuje Nimroda z jednym z królów wzmiankowanych w Rdz 14. Chodzi oczywiście o Amrafela, co zostało podkreślone w komentarzu do Rdz 14, 1 w stwierdzeniu, że Amrafel był tym samym, co Nimrod. Z targumu dowiadujemy się również, że Nimrod oświadczył, iż Abram powinien zostać wrzucony w ogień. Jak zauważa van der Toorn, w targumie Pseudo-Jonatana można znaleźć potwierdzenie takiej identyfikacji. Jak już wspomniano wcześniej, w Rdz 14, 1 Amrafel został określony jako „król Szinear”, jednak w czasach Abrahama król ten mógł być znany jak Nimrod⁵¹. W tym miejscu należy jednak zauważyć, że pierwsza pozabiblijna wzmianka o Nimrodzie jest o wiele wcześniejsza od wymienionych powyżej. Żyjący na przełomie er Filon z Aleksandrii w swoim dziele *Quaestiones in Genesim* stwierdza, że dziadek Nimroda, Cham, oznacza zło, zaś jego ojciec Kusz jest symbolem bezowocności i bezpłodności (2. 81-82). W tym kontekście Nimrod jako syn Kusza jest bezproduktywny w sensie duchowym, ponieważ jego potomstwo czci ziemskie rzeczy bardziej niż rzeczy niebieskie. Filon zauważa, że ten kto zabiega o rzeczy ziemskie, ten kto buduje mury i wieże przeciwko niebu, ten jest „gigantem” przed Bogiem, tzn. stoi w opozycji do Boga, będąc jego przeciwnikiem i wrogiem⁵².

Buntownicze cechy charakteru Nimroda szczególnie widoczne są w Talmudzie. Targum do 1 Krn 10 brzmi dość jednoznacznie: „Nimrod był wielkim grzesznikiem, mordercą niewinnych i buntownikiem przeciw Bogu”. Podobnie wybrzmiewa Targum Jeruzolimski: „Był wielkim jako myśliwy i jako grzesznik wobec Boga”, zaś Targum Jonatana Ben Uzziela zawiera słowa: „Od założenia świata nie było nikogo podobnego do Nimroda potężnego myśliwego i buntownika przeciw Bogu”⁵³. Podobnie ma się rzecz w traktatach talmudycznych Pesachim i Chagiga. Obydwa należą do porządku Moed. Pierwszy z nich składa się z dziesięciu rozdziałów Miszny i Tosefty. W Talmudzie Babilońskim zajmuje 121 kart, a w Jeruzolimskim 71. Odnośnie do postaci Nimroda czytamy w nim: „sprawił, że cały lud zbuntował się przeciw Bogu” (Pes. 94b). Z kolei Chagiga określa tego władcę jako „prototyp rebelii przeciw Wszchemocnemu” (Chag. 13a)⁵⁴. Podsumowując postać Nimroda-buntownika należy stwierdzić, iż niezależnie od identyfikacji historycznej

⁵¹ K. VAN DER TORON – P.W. VAN DER HORST, *Nimrod*, 23.

⁵² *Prudentius: The Origin of Sin. An English Translation of the Hamartigenia*, tłum. M.A. Malamud, Ithaca – London 2011, 99-100.

⁵³ P. BRIKS, *Topos Niniwy w Starym Testamencie*, SBO 3 (2011), 157-171.

⁵⁴ R. LIS, *Nimrod i „przerażenie imperium”*: *Antypersona*, SR 46 (2013) 4, 275-291.

można w nim widzieć figurę protoplasty buntu wymierzonego przeciwko Bogu. W tym kontekście bardzo dosadnie brzmią słowa van der Horsta: „wizerunek Nimroda jako arcybuntownika przeciwko Bogu z łatwością przyczynił się do utożsamienia z osobą, która w pewnej religijno-historycznej konstelacji mogła zostać uznana za protagonistę pogaństwa *par excellence*”⁵⁵. Wygląda więc na to, że Nimrod był zdecydowanym przeciwnikiem Boga i niewątpliwie uczestniczył we wznoszeniu wieży Babel. Jednak istotne jest, że samo jego imię נִמְרוֹד pochodzi od hebrajskiego נִמְרָד – „zbuntował się”, „odszedł”⁵⁶. W tym miejscu należy uwzględnić specyficzne podejście mieszkańców starożytnego bliskiego Wschodu do kwestii nadawania imion i wszelkiego nazewnictwa. Otóż często nadawali oni zwłaszcza ludziom znanym pośmiertne imiona, aby harmonizowały z ich poczynaniami i tym, jakimi byli za życia. Stąd też istnieje możliwość, że Nimrod nie posiadał swojego imienia od dnia narodzin. Mogło mu ono zostać nadane po tym, jak ujawnił się jego buntowniczy charakter. Stąd też można wysnuć wniosek, że Nimrod nie tylko nie posiadał swojego imienia od chwili narodzin, ale również to otrzymane przy narodzinach mogło pozostać nieznane. Być może zostało wymazane z dziejów, a na zawsze przyłgnęło do niego miano zuchwałego buntownika, który nierozumnie rzucił wyzwanie Bogu.

4. Nimrod – postać historyczna

Rdz 10, 11 ukazują Nimroda jako założyciela i budowniczego wielu miast. Pojawiające się w tym miejscu określenia mogą stanowić o jego wielkości. Nie dziwi zatem towarzyszący jego imieniu termin נִבְרָא, szczególnie w kontekście informacji o jego dokonaniach założycielsko-architektonicznych. Tradycja wczesnochrześcijańska uznała, że „słynny myśliwy przed Panem” odpowiadał za założenie szeregu miast i próbę wzniesienia wieży Babel. Jak już wspomniano wcześniej, Nimrodowi chodziło o zbudowanie wieży sięgającej nieba, aby w ten sposób wypowiedzieć Bogu otwartą wojnę. Chciał w ten sposób nie tylko zemścić się za potop, ale również zabezpieczyć się przed ponowną zagładą, a nawet zaatakować samego Stwórcę. Czy do takiego opisu pasuje jakaś postać historyczna? Nimrod jest tak barwną postacią, że próba jego identyfikacji jest niezwykle trudnym zadaniem. Wielu uczonych skoncentrowało

⁵⁵ K. VAN DER TORON – P.W. VAN DER HORST, *Nimrod*, 27-28.

⁵⁶ M. WITTE, *Die biblische Urgeschichte. Redaktions und theologiegeschichtliche Beobachtungen zu Genesis 1,1-11,26*, Berlin – New York 1998, 259-260.

swoje badania na próbie utożsamienia Nimroda z pozabiblijną postacią historyczną. Istnieje możliwość, że biblijne odniesienie do Nimroda odzwierciedla wiele okresów w historii Mezopotamii. W takim ujęciu Nimrod nie musi być pozytywnie identyfikowany jako jeden konkretny król, ale raczej jako personifikacja wczesnej monarchii mezopotamskiej⁵⁷. Opierając się jedynie na tekście biblijnym, trudno będzie sprostać zadaniu identyfikacji Nimroda. Niemniej jednak zadanie to można sobie ułatwić poprzez dostrzeżenie w biblijnym opisie dotyczącym Nimroda trzech podstawowych kategorii:

1. Rdz 10, 7-10,8a – tło genealogiczne Nimroda.
2. Rdz 10, 8b-9 – charakter Nimroda.
3. Rdz 10-12 – wyjątkowe dokonania Nimroda⁵⁸.

Uwzględniając tło genealogiczne Nimroda, szczególną uwagę należy zwrócić na czasownik יָלַד („zrodzić”). W najbardziej naturalny sposób czasownik ten odnosi się do matki, ale może również odnosić się do ojca, który spłodził syna. Nie można jednak postrzegać Kusza jako biologicznego ojca Nimroda. Przede wszystkim bowiem nie jest on wymieniony wśród pięciu synów Kusza w Rdz 10, 7. Widoczny jest kontrast między precyzyjnym terminem בְּנֵי z Rdz 10, 7 a יָלַד z Rdz 10, 8a. Zatem nie można uważać Nimroda za syna Kusza w dosłownym tego słowa znaczeniu. Niewykluczona jest relacja Kusz – Nimrod, ale może dotyczyć odległego potomka. Tekst nie daje żadnych wskazówek co do tego, jak dalekim potomkiem Kusza może być Nimrod. Istotne jest to, że tekst nie wyklucza takiej relacji. Pokrewny dla czasownika יָלַד rzeczownik יָלִיד („syn”, „dziecko”, „potomek”) używany jest w odniesieniu do szerokiego zakresu potomstwa na przestrzeni setek lat⁵⁹. Ślady takiego myślenia widoczne są również w Nowym Testamencie, czego najlepszym przykładem jest rodowód Jezusa, gdzie określa się go jako

⁵⁷ G. TWERSKY, *In Serach of Nimrod: Nimrod and Esau as Parallel Figures*, Hakirah 24, New York 2018, 215-229, zwł. 216.

⁵⁸ Taki podział zaproponowany został przez Douglasa Petrovicha. D. PETRIVICH, *Identifying Nimrod of Genesis 10 with Sargon of Akkad by Exegetical and Archeological Means*, „Journal of the Evangelical Theological Society” 56/2, Louisville 2013, 273-305, zwł. 274.

⁵⁹ W Iz 29,23 prorok zapisuje słowa Boga, który ogłasza, że gdy Jakub „ujrzy «swe dzieci», dzieło mych rąk, wśród siebie, ogłosi imię moje jako święte. Wtedy czcić będą Świętego Jakubowego i z bojaźnią szanować Boga Izraela”. Skoro Izajasz żył 1000 lat po Jakubie, to nie można w tym miejscu rozumieć tego potomstwa w sensie dosłownym. Należy raczej uznać, że chodzi o potomków w szerszej perspektywie, nie o biologicznych synów lub córki.

„syna Dawida” (Mt 9, 27; Mk 10, 47) Podsumowując tło genealogiczne Nimroda, należy stwierdzić, że może on być odległym potomkiem Kusza, chociaż tekst nie precyzuje, jak bardzo odległym. Jeżeli zaś chodzi o kolejne dwie kwestie, tj. charakter Nimroda oraz jego wyjątkowe dokonania, to tematyka ta była poruszana w poprzednich paragrafach. Wydaje się zatem bardzo trudnym zadaniem zidentyfikowanie Nimroda na podstawie tekstu biblijnego.

Trudności w utożsamieniu Nimroda spowodowały skierowanie badań w kierunku pozabiblijnych postaci historycznych. Niektórzy uczeni upatrywali w Nimrodzie wczesnego przywódcę mezopotamskiego, kogoś na wzór postaci z eposu *Gilgamesz*⁶⁰. Byłby to jednak na wół legendarny król sumeryjskiego miasta Unug⁶¹, mityczny bohater sumeryjskich utworów literackich. Postacią historyczną, która bywa utożsamiana z Nimrodem, jest panujący w czternastym stuleciu przed Chr. faraon Amenhotep III. Na szczególną uwagę zasługuje jego przydomek *neb-mar-re*, który w akadyjskich listach El-Amarny wymawia się jako *nim-muria*⁶². Za jego kandydaturą przemawia również fakt, iż był znany z zamiłowania do wielkich polowań⁶³. Wydaje się jednak, że poważnym problemem takiej identyfikacji jest kwestia geograficzna. Jak słusznie zauważa Yigal Levin, perykopa opisująca Nimroda wyraźnie osadza go w Mezopotamii i odnosi się do króla, który wyruszył z Sumeru do Asyrii⁶⁴. Tymczasem żaden egipski faraon nie kontrolował ważnych

⁶⁰ H. GUNKEL, *Genesis*, Göttingen 1977, 89; C. WESTERMANN, *Genesis. Kapitel 1-11*, BKAT I/1, Neukirchen-Vluyn 1983, 688. Taka identyfikacja została zaproponowana już w 1876 roku przez G. Smitha w jego wielkim dziele *Chaldean Account of Genesis*. Książka ta stała się bestsellerem. W ciągu roku nastąpiło tłumaczenie na język niemiecki i wydanie amerykańskie. Idee Smitha dotyczące Nimroda zostały zaakceptowane przez wielkich orientalistów, takich jak Friedrich Delitzsch i A.H. Sayce, i stały się dominującym poglądem przez ponad pięćdziesiąt lat. Głównym argumentem za identyfikacją Nimroda z Gilgameszem jest podobieństwo charakteru.

⁶¹ Wielu komentatorów uważa, że Gilgamesz był prawdziwym, historycznym władcą, który rządził tym miastem pod koniec pierwszej połowy III tysiąclecia przed Chr. Pewnym utrudnieniem jest brak jakichkolwiek jego inskrypcji. Niemniej jednak jeden z sumeryjskich eposów łączy go z postacią, której inskrypcje zachowały się do naszych czasów. Epos *Gilgamesz i Agga z Kisz*, opisuje wojnę pomiędzy Gilgameszem a Aggą z Kisz, który był synem Enmebaragesiego. Ten władca jest jednym z najstarszych znanych nam władców mezopotamskich, a jego istnienie potwierdzają jego własne inskrypcje królewskie. Por. M. KOVACS, *The Epic of Gilgamesh*, Stanford 1989, 27.

⁶² J. LEMAŃSKI, *Księga Rodzaju*, 462.

⁶³ D. PETRIVICH, *Identyfying Nimrod*, 291.

⁶⁴ Y. LEVIN, *Nimrod the Mighty, King of Kish, King of Sumer and Akkad*, VT 52, Chattanooga – Leiden 2002, 350-366.

mezopotamskich miast, a tym bardziej kluczowych miast asyryjskich⁶⁵. Kolejną kwestią jest datowanie miast, w szczególności w południowym Sumerze, przypadające około 1000 lat wcześniej niż panowanie Amenhotepa III.

Inną propozycją identyfikacji Nimroda jest Nuzi-Maruttaš. Chodzi w tym miejscu o babilońskiego władcę z dynastii Kaszyckiej, panującego w latach 1307-1282 przed Chr. Jego panowanie można uznać za szczyt panowania tej dynastii. Brak jest jednak przekonujących dowodów, co do takiej identyfikacji. Podobnie rzecz ma się w przypadku Tukulti-Ninurty I, a więc władcy panującego w latach 1243-1207 przed Chr. Okres jego panowania stanowił apogeum świetności państwa asyryjskiego. Ważną kwestią w kontekście jego podobieństwa do Nimroda jest założenie przez niego miasta Kar-Tukulti-Ninurta, które stało się nową stolicą Asyrii oraz nowym centrum kultu boga Aszura⁶⁶. Nowe miasto wzniesiono na przeciwnym brzegu Eufratu, ok. 3 km od dotychczasowej stolicy Aszuru. Ufortyfikowano obszar pięciokrotnie większy od powierzchni wcześniejszej siedziby. Wewnątrz zbudowano kompleks pałacowo-świątynny, oddzielony murem obronnym od reszty miasta. Wzniesiono **również imponujący pałac królewski zwany אררמלל**⁶⁷. Kandydatura Tukulti-Ninurty I wydaje się być bardziej uzasadniona jeżeli uwzględni się, iż to właśnie za jego panowania wznoszono Ereka⁶⁸. Brakuje jednak większej ilości argumentów, która przemawiałaby za taką identyfikacją. Zbieżność czasowa i nowe fortyfikacje w Kar-Tukulti-Ninurta to za mało, by można uznać kandydaturę Tukulti-Ninurty I nawet jako minimalnie prawdopodobną. Istnieje jednak postać historyczna, która zdaje się idealnie pasować do biblijnego Nimroda. Mowa w tym miejscu o Sargonie I, którego postać wymaga jednak omówienia w osobnym paragrafie.

⁶⁵ D. PETRIVICH, *Identifying Nimrod*, 292.

⁶⁶ Założenie przez Tukulti-Ninurty I tego miasta, a w szczególności budowa potężnego kompleksu pałacowego, wiążąca się z ogromnymi kosztami budowy pałacu, doprowadziła do wielkiej fali niezadowolenia. Na kanwie złych nastrojów społecznych doszło w 1207 r. przed Chr. do przewrotu pałacowego i zamordowania Tukulti-Ninurty I. Por. R. DREWS, *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe Ca. 1200 B.C.*, Princeton 1993, 17-18.

⁶⁷ A.R. GEORGE, *House Most High. The Temples of Ancient Mesopotamia*, Winona Lake 1993, 171.

⁶⁸ H. SEEBASS, *Genesis I. Urgeschichte (1,1-11,26)*, Neukirchen-Vluyn 1996, 259.

4. 1. Nimrod – Sargon Wielki

Założyciel dynastii akadyjskiej uważany jest za twórcę pierwszego w dziejach świata imperium. Jego postać została otoczona wielką estymą, a dokonania stały się legendarne, będąc wzorcem dla kolejnych władców mezopotamskich. Ważnym argumentem jest geograficzna zgodność i związek z nazewnictwem biblijnym. Można bowiem doszukać się związku między imieniem Kusza a starożytnym miastem Kisz, odkrytym podczas prac wykopaliskowych w Dolnej Mezopotamii, w pobliżu Babilonu. Chodzi o prastare miasto sumero-akadyjskie, obecnie stanowisko archeologiczne Tall al-Uhajmir⁶⁹. Miasto to było w III tysiącleciu przed Chrystusem siedzibą władców Mezopotamii, którzy przyjmowali tytuł „król świata”⁷⁰. W *Sumeryjskiej Liście Królów*, starożytnym dokumencie zawierającym sporo legend, można przeczytać: „Potem, jak potop wszystko wyrównał, królestwo [znowu] zeszło z nieba i powstało w Kisz”⁷¹. Bardzo interesująca jest informacja przytoczona na temat tego starożytnego miasta przez profesora W. Albrighta, który napisał: „Kisz nie zostało wymienione w Biblii, chyba że istnieje jakiś związek między nim a Kuszem z Rdz 10, co jest całkiem możliwe. Tak czy inaczej, za pierwszego władcę Kisz prawdopodobnie uważano Nimroda”⁷². Można więc przyjąć, że choć Babilonia została później całkowicie zdominowana przez ludy semickie, to jednak istnieją pewne argumenty zdające się potwierdzać doniesienie biblijne o panowaniu na tym terenie Kuszytów.

Kolejnym argumentem jest przyniesienie rozgłosu i sławy miastu Akad przez Nimroda i Sargona Wielkiego. Miasto to bowiem nie jest do dzisiaj rozpoznawalne archeologicznie. Jak już wspomniano wcześniej,

⁶⁹ Wykopaliska zostały rozpoczęte w latach 1911-1912 i kontynuowane w dalszych latach. Zasięg badań był dość rozległy. Naukowcy odkryli, że na zachodnim brzegu Eufratu znajdowała się twierdza i wielka świątynia. Z kolei na wschodnim brzegu zlokalizowany był pałac królewski oraz wielka świątynia z wieżą o wysokości ok. 75 m. Pałac składał się z dwóch budynków umieszczonych naprzeciw siebie. Północny budynek o prostokątnym kształcie otoczony był podwójnym murem z cegieł. W drugim (południowym) budynku znajdowała się olbrzymia sala kolumnowa. Całe miasto otoczone było potężnymi murami obronnymi.

⁷⁰ W niektórych przypadkach tytuł „króla Kisz” mógł pełnić rolę tytułu honorowego. Por. D.R. FRAYNE, *Presargonic Period (2700-2350 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods*, t. I, Toronto-Buffalo-London 2008, 5.

⁷¹ G. ROUX, *Mezopotamia*, tłum. B. Kowalska – J. Kozłowska, Warszawa 1998, 103.

⁷² W.F. ALBRIGHT, *Recent Discoveries in Bible Lands. Young's Analytical Concordance to the Bible*, New York-Grand Rapids 1955, 14.

Sargon niekoniecznie był założycielem tego miasta, jednak mógł z tego miasta uczynić stolicę swego państwa, przyczyniając się w ten sposób do zwiększenia jego znaczenia i rozgłosu. W *Sumeryjskiej Liście Królów* czytamy, że Sargon Wielki był „królem Akadu, tym, który zbudował Akkad, został królem i panował 56 lat”⁷³. Nie jest istotne w tym miejscu krytyczne podejście wielu komentatorów poddających w wątpliwość wiarygodność *Sumeryjskiej Listy Królów*. Wprawdzie starożytne tabliczki z Ebli wielokrotnie wspominają o Kisz (jednocześnie całkowicie milcząc o Akadzie), to jednak można założyć fakt przeniesienia przez Sargona Wielkiego stolicy do mało istotnego miejsca, które strategicznie zapewniłoby mu dobry punkt startowy do rozszerzenia swojego imperium na północnym-zachodzie państwa⁷⁴. Tablica narodów z Rdz 10 również zawiera informację o Akadzie, łącząc to miasto z Nimrodem.

Jeszcze ważniejszym argumentem za taką identyfikacją jest trwały wpływ na Asyrię, jaki wywarł na nią zarówno Sargon, jak i Nimrod. W przypadku Sargona Wielkiego chodzi przede wszystkim o eponimiczny system datowania. To właśnie on wprowadził system, w którym każdy rok oznaczany był tytułem związanym z najważniejszym i niezapomnianym wydarzeniem z tego roku. Taki system zastąpił datowanie za pomocą imion lokalnych urzędników oraz datowanie według numerowanych lat królewskich konkretnego władcy i utrwalił się na długi okres czasu⁷⁵. Z kolei w odniesieniu do Nimroda należy przytoczyć prorocze przesłanie Micheasza dotyczące Asyryjczyków w przypadku ich inwazji na Izrael. Micheasz pisze: „I będą paść kraj Asyrii mieczem, a kraj Nimroda pałaszem” (Mi 5, 5). Prorok więc wyraźnie utożsamia ziemię Nimroda z Asyrią. Powyższe przykłady ewidentnie wskazują na trwały i znaczny wpływ obydwu postaci na Asyrię.

Następny argument dotyczy legendarnych wyczynów militarnych i brutalności oraz propagandy, z jakich zasłynęli Sargon Wielki i Nimrod. Jak już wcześniej wspomniano, mowa Nimroda „szerzyła mrok”, co zdaje się korespondować z informacjami o wyrafinowanej kampanii propagandowej Sargona. W taki sposób Sargon doszedł do władzy, a następnie podporządkował sobie Mezopotamie i pobliskie ziemie. Później ideologiczne komunikaty miały wywoływać strach w sercach jego wrogów. Świadectwem takiego stylu Sargona są inskrypcje i przedstawienia na stelach. Jedną z nich jest Stela Zwycięstwa Sargona,

⁷³ M. ROAF, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Oxford 1990.

⁷⁴ D. PETRIVICH, *Identifying Nimrod*, 296-297.

⁷⁵ J. McINTOSH, *Ancient Mesopotamia. New Perspectives*, Santa Barbara 2005, 46-47.

pochodząca z XXIII wieku przed Chr.⁷⁶. Dolna część strony B przedstawia samego władcę, ubranego w szatę, która spięta jest szerokim pasem. Co istotne, szata Sargona spięta jest nad prawym ramieniem, aby ruchy jego prawej ręki dzierżącej broń nie były niczym skrępowane. Prawdopodobnie broń trzymana przez Sargona to jakaś buława albo maczuga⁷⁷. Za muskularnym Sargonem podąża pięciu żołnierzy posiadających wielkie topory. Stela przedstawia również siedmiu nagich jeńców w pozycji półklęczącej ze spętanymi rękami. Stela ukazuje walkę akadyjskich żołnierzy z przeciwnikami, a w zasadzie ich egzekucję. Z tego obrazu wybrzmiewa okrucieństwo i brak jakichkolwiek skrupułów. Dopelnieniem tego okrucieństwa jest widok ciał przeciwników rozszarpywanych przez sępy i psy. To wszystko ukazuje propagandowy charakter działań Sargona, który miał wzbudzić strach i ukazać los nieszczęśników niepodporządkowujących się władcy⁷⁸. Sargon Wielki wykorzystał dostępny w swoich czasach środek, będący w tym przypadku wizualnym medium, spełniającym rolę nośnika swojego propagandowego przekazu. Zatem chodziło o upamiętnienie udanej kampanii wojskowej, której zwieńczeniem jest eksterminacja i zniewolenie jeńców⁷⁹. Podobny motyw ukazuje Stela Sargona z sietią poświęconą bogini Isztar. Przedstawia ubranego w taki sam sposób, jak na poprzedniej steli władcę, który posiada te same atrybuty. Lewa ręka władcy prezentuje bogini Isztar siatkę, w którą został schwytyany Lugalzagesi⁸⁰. W siatce tej znajduje się również siedem

⁷⁶ B.R. FOSTER, *The Sargonic Victory Stele from Teloh*, IRAQ 47 (1985), 15-30.

⁷⁷ Prezentacje ukazane na steli uporządkowane były zgodnie z poziomymi pasami przedstawiającymi kolejne wydarzenia. Jedynym napisem jaki znajdował się na dolnym rejestrze strony B steli jest imię Sargona oraz tytuł króla. Z kolei na drugiej stronie (A) zawarta jest informacja o zwycięstwie Sargona. Stan steli nie pozwala na dokładne odczytanie inskrypcji. Niemniej, czytelny jest fragment kławy, który ma odstraszyć osobę próbującą zniszczyć stelę. Por. L. NIGRO, *The Two Steles of Sargon. Iconology and Visual Propaganda at the Beginning of Royal Akkadian Relief*, IRAQ 60 (1998), 85-102, zwł. s. 93.

⁷⁸ Tamże, 99.

⁷⁹ B.R. FOSTER, *The Sargonic Victory*, 25.

⁸⁰ Lugalzagesi został schwytyany i przywieziony do miasta Nippur, gdzie Sargon zorganizował swój zwycięski pochód. Największą karą dla Lugalzagesiego było to, że musiał w tym pochodzie uczestniczyć jako jeńiec. Upokorzenie było tym większe, że Sargon zmusił go do patrzenia jak powstaje stela zwycięstwa, upamiętniająca jego porażkę. Dopiero gdy dzieło zostało ukończone można było wykonać egzekucję. Wówczas Lugalzagesi został zabrany do świątyni, gdzie miał zostać zabity. Po megalomańskiej mowie wygłoszonej przez Sargona Lugalzagesi został wyciągnięty ze swojej klatki i przyprowadzony na kolanach przed stelę zwycięstwa Sargona. Po wszystkich tych upokorzeniach został uśmiercony. Por. B. HING, *Notizen eines Wanderers. Terra*

innych postaci. Maczugą lub buławą trzymaną w prawej ręce Sargon uderza w głowę Lugalzagesiego. W ten sposób prezentuje upokorzonego Lugalzagesiego bogini Isztar, którą wybrał na swoją patronkę, podkreślając jej akadyjskie imię⁸¹. Douglas Petrovich w odniesieniu do tych steli konstatuje, iż przedstawiają one brutalność armii akadyjskiej oraz eksterminację przeciwników dokonywaną na polecenie władcy⁸². Podobieństwo Sargona do Nimroda jest w tym przypadku oczywiste. W Rdz 10, 9 jest mowa o tym, że Nimrod był najsławniejszym „przed Panem”. Zakładając negatywną konotację tego stwierdzenia w duchu Ps 66, 7 można wywnioskować, że chodzi o grzeszny bunt przeciwko stwórcy. Takie przekonanie potęguje literatura midraszowa oraz podejście do tego zagadnienia Augustyna (była o tym mowa wcześniej). Skoro bowiem Nimrod był „przeciw” Bogu, to spowodowane to było chęcią dominacji nad światem oraz ustanowieniem nowego porządku. W dążeniu do celu Nimrod był okrutny i podobnie jak Sargon Wielki nie przebierał w środkach.

Powyższe dywagacje na temat utożsamienia Sargona Wielkiego z Nimrodem nie rozwiewają wszystkich wątpliwości. Niemniej jednak wydaje się to najbardziej uzasadniona identyfikacja, co w dosadny sposób zostało podkreślone przez wspomnianego już Petrovicha: „Bez żadnych uzasadnionych wątpliwości Sargon z Akadu przewyższa każdego innego kandydata na bycie historyczną postacią określaną w Biblii jako Nimrod”⁸³.

5. Nimrod – Lucyfer

Tekst z Iz 14, 12-15 wzbudza w wielu komentatorach skojarzenia z wielkim budowniczym wieży Babel. Prorok Izajasz pisze: „Jakże to spadłeś z niebios, Jaśniejący, Synu Jutrzenki? Jakże runąłeś na ziemię, ty, który podbijałeś narody? ¹³ Ty, który mówiłeś w swym sercu: Wstąpię na niebios. Powyżej gwiazd Bożych postawię mój tron. Zasiądę na Górze Zgromadzeń, na krańcach północy. Wstąpię na szczyty obłoków, podobny będę do Najwyższego. Jak to? Strącony jesteś do Szeolu na samo dno Otchłani!” (Iz 14,12-15). Wprawdzie kontekst nie pozostawia

Tragica, Norderstedt 2017, 131-149.

⁸¹ L. NIGRO, *The Two Stele*, 88.

⁸² Petrovich pisze (*Identifying Nimrod*, 302): „Stele przedstawiają także okrucieństwo, z jakim akadyjscy żołnierze realizowali polityczne cele monarchii oraz wykonanie królewskiego planu dehumanizacji wrogów, którzy byli na tyle pechowi, że przeżyli bitwę.

⁸³ Tamże, 303.

wątpliwości, że chodzi w tym miejscu o ironiczny przytyk do króla babilońskiego. Niemniej jednak w przytoczonym fragmencie zawarte jest wiele określeń i stwierdzeń, które można by z powodzeniem odnieść do Nimroda. Wyrażenie *הַיְלֵל בְּיָשָׁהָר* – „jaśniejący synu świtu” pozwala na doszukiwanie się odniesień do mitów astralnych⁸⁴. Samo zaś określenie *הַיְלֵל* może mieć na celu uwypuklenie z jednej strony statusu pierwotnego, a z drugiej nieudanej próby zamachu, zakończonej upadkiem⁸⁵. Septuaginta przetłumaczyła wyrażenie *הַיְלֵל בְּיָשָׁהָר* jako *ὁ ἑωσφόρος* – „gwiazda poranna”⁸⁶. Najbardziej intrygujące jest jednak tłumaczenie św. Hieronima. W Wulgacie początek Iz 14, 12 przetłumaczony jest następująco: „*Quomodo cecidisti de caelo lucifer, qui mane oriebaris?*”. Hieronim oddał więc hebrajskie *הַיְלֵל* i greckie *ὁ ἑωσφόρος* przez łacińskie *lucifer* „niosący światło” (*lux* – „światło”, *ferre* – „nieść”)⁸⁷. Ojcowie Kościoła, a w szczególności Orygenes, komentując ten fragment powiązali go z wypowiedzią Jezusa w Łk 10,18: „Widziałem szatana, spadającego z nieba jak błyskawica”. W ten sposób Orygenes uznał fragment z Iz 14, 12-15 za alegoryczną enuncjację o buncie najpotężniejszego z aniołów. Taki tok rozumowania bardzo dobrze wpisuje się w historię Nimroda, który również wysoko mierzył, buntując się przeciwko Bogu. Niemniej przytoczony fragment początkowo nie miał nic wspólnego z opowieścią o upadku szatana. Takiego skojarzenia dokonał dopiero Orygenes, za którym poszli inni Ojcowie Kościoła. Chodziło o ukazanie analogii, w której podobnie jak Wenus przed świtem błyszczycy bardziej niż inne planety, tak również szatan przed swoim buntem błyszczał bardziej niż pozostałe anioły⁸⁸. Idea buntu podkreślona jest w kolejnych wyrażeniach Iz 14, 12-15. Niezależnie od tego, do kogo skierowane są słowa *הַיְלֵל בְּיָשָׁהָר*, ich adresat był buntownikiem i mierzył bardzo wysoko⁸⁹. W tym kontekście bardzo ważnym, a jednocześnie

⁸⁴ Izajasz porównuje władcę do gwiazdy (a raczej planety Wenus). Jest to sprytna analogia, za pomocą której prorok ukazuje zniknięcie planety w brzasku poranka jako obraz nieuniknionego upadku Babilonu.

⁸⁵ W taki sposób do tego terminu podchodzi J.A. Motyer akcentując znaczenie, a jednocześnie wielki upadek „syna Jutrzenki”. J.A. MOTYER, *The Prophecy of Isaiah. An Introduction Commentary*, Dovners Grove 1993, 144.

⁸⁶ R.R. OTTLEY, *The Book of Isaiah According to the Septuagint*, t. 2, Cambridge 2014, 178.

⁸⁷ G. THEISSEN, *Erleben und Verhalten der ersten Christen. Eine Psychologie des Urchristentums*, Gütersloh 2009, 251.

⁸⁸ ORIGENES, *Homiliae in Ezechielem* 13, 2; HIERONYMUS, *In Isaiam* 14, 12; *Epistolae* XXIII, 4; AUGUSTINUS, *De Genesi ad litteram* 24, 31.

⁸⁹ Niektórzy komentatorzy identyfikują jednoznacznie adresata tych słów. Por. C. VAN

enigmatycznym terminem jest הוֹלֵשׁ, który często jest oddawany jako „podbijał”. Termin ten oznacza jednak dosłownie „osłabiałeś”, „wyczerpywałeś” i może wskazywać na skrajne wyczerpanie. W takim ujęciu może chodzić o bardziej wyrafinowane metody niż zwykły podbój siłowy⁹⁰, co mogłoby idealnie korespondować z „wielkim myśliwym”. Znamiona buntu posiada również kolejne wyrażenie – הַשָּׁמַיִם אֶעֱלֶה, czyli „do nieba wstąpię”. To wyrażenie także koresponduje z historią Nimroda, ponieważ szczyt wieży Babel miał sięgać nieba. Co więcej, pomysł ten zrodził się w sercu adresata (na co wyraźnie wskazuje termin בְּלִבְכֶּךָ). Dalej jest mowa o osadzeniu tronu powyżej gwiazd Bożych (אֲרִיִּם כִּסְאֵי לְכוֹכְבֵי־אֵל). Nieco zagadkowe wydaje się określenie צִפּוֹן בְּיַרְכְּתֵי – „na krańcach północy”. Bardzo dobrym rozwiązaniem wydaje się być propozycja Johna Day’a, który odczytuje wyrażenie צִפּוֹן בְּיַרְכְּתֵי w sensie wertykalnym. Kontynuując swoje rozważania, opowiada się za przetłumaczeniem tego wyrażenia jako „góra Zafon”. W ten sposób dowodzi istnienia w Iz 14, 12-15 kananejskiego tworywa mitologicznego o planecie Wenus. Zgodnie z tym podaniem Wenus próbuje zająć boski tron na górze Zafon, jednak promienie wschodzącego słońca niweczą te próby⁹¹. Propozycja oksfordzkiego profesora idealnie zdaje się wpisywać w rozważania niniejszego paragrafu. W punkcie drugim niniejszego artykułu wspomniano bowiem o wielkim tronie, jaki sporządził Nimrod. Oprócz tronu z drzewa cedrowego polecił zrobić tron żelazny – odpowiednik Saturna, tron miedziany – odpowiednik Marsa, tron srebrny – odpowiednik Księżyca oraz tron złoty – odpowiednik Słońca. Zwieńczeniem konstrukcji był tron z pereł i drogich kamieni – być może odpowiednik Merkurego. Sam Nimrod zasiadający na samym szczycie byłby odpowiednikiem Wenus.

Powyzsze analogie – jakkolwiek zawile – ukazują Nimroda jako władcę zasiadającego na wielu osadzonych na sobie tronach, który idealnie wkomponowuje się w szyderczy ton Iz 14, 12-15. Nimrod pasuje do roli bezziennego buntownika, z którego naigrywa się autor Iz 14, 12-15. Wydaje się, iż można założyć, że Nimrodowi zasiadającemu na tronach symbolicznie powiązanych z ciałami niebieskimi odpowiada בְּיַרְכְּתֵי הַיָּלִל oraz poranna Wenus⁹².

DER MERWE, *The “Lost Tribes” of Israel and the Jews*, Bloomington 2005, 13.

⁹⁰ R. LIS, *Nimrod*, 280.

⁹¹ J. DAY, *Jahwe and the Gods and Goddesses of Canaan*, Sheffield 2002, 109-111.

⁹² R. LIS, *Nimrod*, 280.

6. Nimrod a giganci

Na taki związek zwraca uwagę św. Augustyn. Główny czynnik takiego pojmowania Nimroda może leżeć w użyciu tej samej terminologii. W odniesieniu do Nimroda użyty został termin נַבְרִי, natomiast w odniesieniu do gigantów גְּבִרִים. Podobieństwo terminologiczne jest oczywiste. Czy jednak na tej podstawie można postrzegać Nimroda jako Giganta?

Zestawienie w Rdz 6, 4 terminów נַבְלִים i גְּבִרִים może sugerować aspekty militarne, zwłaszcza przy uwzględnieniu militarnych konotacji z Lb 13, 33. Zresztą termin גְּבִרִים często używany jest właśnie w takim znaczeniu. W 2 Sm 10, 7 czytamy: „Usłyszawszy o tym Dawid wyprawił Joaba wraz z całym wojskiem, ludźmi walecznymi” (פָּלֵה הַצָּבָא הַגְּבִרִים). W podobnym kontekście termin ten pojawia się również w 2 Sm 16, 6; 20, 4; 1 Krl 1, 10). Terminem tym określano bohaterstwo walecznych żołnierzy króla Dawida. Nie wydaje się jednak, aby mieli oni cokolwiek wspólnego z raczej negatywnymi postaciami z Rdz 6, 1-4. Bardziej prawdopodobne wydaje się uznanie, iż chodzi tu raczej o paralelę do bohaterów mitologicznych sąsiednich narodów⁹³. Samo określenie נַבְלִים oznacza olbrzymów, gigantów. Warto zwrócić uwagę na kilka wariantów wywodzenia tego słowa, a co za tym idzie, określenia jego ostatecznego sensu⁹⁴. Jedno z tłumaczeń opiera się na rdzeniu נַבַּל, które w Ps 58, 9 oznacza „poronienie”. Takie tłumaczenie nie wnosi jednak niczego nowego. O ile bowiem w Ps 58, 9 z pewnością chodzi o poronienie, to takie tłumaczenie w Rdz 6, 4 jeszcze bardziej skomplikowałoby i tak już zagadkowy tekst. Cała trudność w odpowiednim zakwalifikowaniu rdzenia נַבַּל wiąże się z faktem nie używania przez Żydów samogłosek. Jeśli więc z kontekstu nie wynika jasno znaczenie słowa, to poprzez niewłaściwe podstawienie samogłosek można zmienić nie tylko sens samego słowa, ale również całego zdania. Bardziej rozsądną propozycją jest odwołanie się do terminu נַבַּל, oznaczającego „upadek”. Zatem נַבְלִים to „upadli”. W tym ujęciu trudnością pozostaje adresat tego słowa. Część komentatorów odnosi נַבְלִים do potomstwa „synów Bożych”, inni zaś wprost do upadłych aniołów⁹⁵.

⁹³ Szerzej na ten temat zob. M. JANIK, *Związek między בְּנֵי הָאֱלֹהִים (bnê-hā'ēlōhîm) a נַבְלִים (n° pilîm) w kontekście interpretacji angelologicznej*, „Studia Elckie” 20 (2018) 3, 367-388.

⁹⁴ P.W. COXON, *Nephilim*, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, red. W. van der Horst i in., Leiden-Boston-Köln 1999, 618-620.

⁹⁵ K. MATHEWS, *Genesis 1-11*, 336-338.

Nieco więcej światła na to zagadnienie zdaje się rzucać Księga Henocha. Zawiera ona motyw uderzająco podobny do opisu zawartego w Rdz 6, 1-4. Przy czym relacja zawarta w Księdze Henocha jest bardziej rozbudowana⁹⁶. Zgodnie z opisem tego apokryfu seksualny grzech aniołów doprowadził do powstania gatunku olbrzymów-gigantów, którzy obrócili się przeciwko ludziom, niwecząc wszelki ich trud i wysiłek. Czarę goryczy przelała postawa samych aniołów, którzy zdradzili kobietom niebiańskie tajemnice zakazane dla zwykłych śmiertelników. W konsekwencji doprowadziło to do praktykowania zaklęć i okultyzmu, a co za tym idzie do kontaktowania się z siłami demonicznymi. Nastąpiła całkowite zdemoralizowanie ludzkości, przejawiające się w mordach, nierządzie, gwałtach i wszelkiej niegodziwości⁹⁷. A.T. Wright, odnosząc się do HenEt 6-11, zasugerował wielopłaszczyznowe wyjaśnienie problemu zła, stwierdzając, że postępek Szemihazy i pozostałych aniołów przyniósł negatywne skutki ludzkości i całemu stworzeniu⁹⁸. Jedną z teorii wyjaśniającą pochodzenie demonów odnosi się właśnie do olbrzymów. Według niej demony są duszami anielskich potomków splodzonych z kobietami. Na poparcie twierdzenia, jakoby demony były potomstwem aniołów niepotrafiących zachować swej niebiańskiej godności, warto przytoczyć słowa z 15 rozdziału Księgi Henocha: „A teraz

⁹⁶ W HenEt 6-7 czytamy: „Kiedy ludzie rozmnożyli się, urodziły im się w owych dniach ładne i piękne córki. Ujrzeni je synowie nieba, aniołowie, i zapragnęli ich. Jeden drugiemu powiedział: „Chodźmy, wybierzmy sobie żony z córek ludzkich i splodźmy sobie dzieci”. Szemihaza, który był ich dowódcą, powiedział do nich: „Obawiam się, że może nie zechcecie tego zrobić i że tylko ja sam poniosę karę za ten wielki grzech”. Wszyscy odpowiadając mu rzekli: „Przysięgnijmy wszyscy i zwiążmy się przekleństwami, że nie zmienimy tego planu, ale doprowadzimy zamiar do skutku”. Następnie wszyscy razem przysięgli i związali się wzajemnie przekleństwami. Było ich wszystkich dwustu. Zstąpili na Ardis, szczyt góry Hermon. Nazwali ją górą Hermon, albowiem na niej przysięgali i związali się wzajemnie przekleństwami. Te są imiona ich przywódców: Szemihaza, ich dowódca, Urakiba, Ramiel, Kokabiel, Tamiel, Ramiel, Daniel, Ezeziel, Barakiel, Asael, Armaros, Batriel, Ananiel, Zakiel, Samsiel, Sartael [...], Turiel, Jomieli, Araziel. Są to dowódcy dwustu aniołów i wszystkich innych z nimi. Wzięli sobie żony, każdy po jednej. Zaczęli do nich chodzić i przestawać z nimi. Nauczyli je czarów i zaklęć i pokazali im, jak wycinać korzenie i drzewa. Zaszły one w ciążę i zrodziły wielkich gigantów. Ich wysokość wynosiła trzy tysiące łokci. Pożerali oni wszelki znój ludzki, a ludzie nie potrafili ich utrzymać. Giganci obrócili się przeciwko ludziom, aby ich pożreć” (HenEt 6-7).

⁹⁷ C. BEREDA, *Das Buch Henoch. Einer der ältesten Bibeltexthe der Menschheit mit einer Epochen-Chronik bis zum Ende der Erde*, Schäffer 2004, 7-11.

⁹⁸ A.T. WRIGHT, *The Origin of Evil Spirit. The Reception of Genesis 6,1-4 in Early Jewish Literature*, Tübingen 2005, 145-46.

giganci, którzy zrodzili się z duchów i ciała, otrzymają na ziemi nazwę złych duchów i ich mieszkanie będzie na ziemi. Złe duchy wyszły z ich ciała, albowiem zostali oni stworzeni z tego, co jest na górze. Ich pochodzenie i pierwszy fundament wywodzi się od świętych Czuwających. Będą oni na ziemi złymi duchami i nazywać się będą «duchy złe» (HenEt 15,8-11)⁹⁹.

Wydaje się, że wcale niepozbawione sensu byłoby stwierdzenie w tym miejscu, iż aniołom chodziło o stworzenie całkowicie odmiennego gatunku, panującego nad pozostałymi ludźmi. Można spekulować, czy aniołom rzeczywiście chodziło o stworzenie bardziej szlachetnego gatunku (rasa „nadludzi”) czy też nie. Jedno jest natomiast pewne: doszło do powstania istot, których Bóg nie planował stwarzać. Sprzeciwienie się odwiecznemu planowi Boga oraz coraz większe zdemoralizowanie ludzkości doprowadziło do unicestwienia niemal całej ziemskiej populacji w wodach potopu¹⁰⁰. Warto również wspomnieć o niebagatelnej roli Księgi Henocha, która w Etiopskim Kościele Prawosławnym została nawet włączona do kanonu. Analogiczny opis o pochodzeniu olbrzymów ze związków upadłych aniołów ze śmiertelnymi kobietami podaje *Księga Jubileuszów*. Zgodnie z relacją tego apokryfu Bóg również srogo ukarał ich za ten występki¹⁰¹. Różnica polegała na tym, że akt gniewu Boga nie wyraził się w wodach potopu. Giganci bowiem pozabijali się nawzajem: „I posłał (Bóg) Swój miecz pośród nich, aby każdy z nich zabił bliźniego, i zaczęli zabijać się nawzajem, aż wszyscy padli od miecza i zostali zniszczeni z ziemi” (Jub 5,9)¹⁰².

W tym właśnie należałoby dostrzec podobieństwa do postaci Nimroda. Chodzi przede wszystkim o bunt wobec Boga oraz demoralizację, mordy i wszelką niegodziwość. Sprzeciwienie się odwiecznemu planowi Boga, będące udziałem upadłych aniołów i gigantów, idealnie koresponduje ze znaną z literatury midraszowej chęcią zemsty Nimroda na Bogu za to, że utopił jego przodków. Nimrodowi nie chodziło jednak tylko o uchronienie się przed potencjalnym potopem, ale również o zaatakowanie z wieży nieba i ustanowienie nowego porządku. Jest to

⁹⁹ Szerzej na temat plugawego potomstwa aniołów w Księdze Henocha zob. D.R. JACKSON, *Enochic Judaism. Three Defining Paradigm Exemplars*, London – New York 2004, 32-34

¹⁰⁰ C. LOSEKAM, *Die Sünde der Engel. Die Engelfalltradition in frühjüdischen und gnostischen Texten*, Tübingen 2010, 44-45.

¹⁰¹ Jub 5, 1-16.

¹⁰² E. REGEV, *Jubilees, Qumran, and the Essenes*, w: *Enoch and the Mosaic Torah. The Evidence of Jubilees*, red. G. Boccaccini – G. Ibba, Grand Rapids 2009, 426-440.

motyw uderzająco podobny do tego z Rdz 6, 1-4, a szczególnie z *Księgi Henocha* (HenEt 6-7). Pewne podobieństwa zawiera również interwencja Boga, która miała miejsce zarówno przy budowie wieży Babel, jak i w przypadku Gigantów, o czym zaświadcza *Księga Jubileuszów* (Jub 5, 9).

Zakończenie

Próba identyfikacji Nimroda z bóstwami Mardukiem i Ninurta, mitycznym bohaterem Gilgameszem czy też postaciami historycznymi, jak faraon Amenhotep III, Nuzi-Maruttaś, Tukulti-Ninurta I, pomimo wielu argumentów „za” musiała zostać porzucona ze względu na argumenty definitywnie wykluczające takie identyfikacje. Nie do końca przekonująca jest również teoria, zgodnie z którą biblijne odniesienia do Nimroda odzwierciedlają wiele okresów w historii Mezopotamii. W takim ujęciu Nimrod nie musi być pozytywnie identyfikowany jako jakiś konkretny król, ale raczej jako personifikacja wczesnej monarchii mezopotamskiej. Z punktu widzenia historycznej identyfikacji Nimroda najlepszą kandydaturą jest niewątpliwie Sargon Wielki. Identyfikacja ta choć, nie pozbawiona wad, przewyższa jednak wszystkie inne kandydatury.

Literatura midraszowa akcentuje buntowniczy charakter Nimroda, co koreluje z Rdz 6, 1-4. Co więcej, w Nimrodzie jako buntowniku – niezależnie od identyfikacji historycznej – można dostrzec figurę inicjatora buntu wymierzonego przeciwko Bogu. Takie podejście do zagadnienia wiąże tę postać z istotami, o których mowa w Rdz 6, 1-4 tym bardziej, że samo jego imię נִמְרוֹד pochodzi od hebrajskiego נָמַר – „zbuntował się”, „odszedł”. Taka terminologia może być jednak następstwem nadania Nimrodowi pośmiertnego imienia, które harmonizowałoby z jego poczynaniami za życia. Stąd też istnieje możliwość, że temu zuchwałemu buntownikowi nadano imię po tym, jak ujawnił się jego buntowniczy charakter. W ten buntowniczy motyw bardzo dobrze wpisuje się również odnoszenie postaci Nimroda do Lucyfera. Nie chodzi jednak w tym miejscu o znalezienie idealnej identyfikacji, ale o analogię zmanifestowaną w alegorycznej wypowiedzi z Iz 14, 12-15. Obraz przedstawiony w tym fragmencie ukazuje bunt najpotężniejszego z aniołów i jego wielki upadek, który jest uderzająco podobny do historii Nimroda. Wprawdzie nigdzie Biblia nie mówi wprost, że Nimrod zbudował wieżę Babel, jednak wspominają o tym inne źródła. Poza tym Rdz 11 opisuje historię budowy wielkiej wieży, której wierzchołek sięgałby nieba. Wysiłek ten prowadziłby sam Nimrod, który po interwencji Boga mieszającego język

budowniczych stanął przed wielkim wyzwaniem logistycznym budowania kolejnych miast, aby pomieścić i trzymać razem rozproszone ludy.

Nimrod jest zatem postrzegany jako protagonista rebelii przeciwko Bogu. Chce ustanowić własny porządek w rzeczywistości popotopowej. Posługuje się przy tym rękojmią zniesienia starej rzeczywistości i zastąpienia jej nową. Sprytnie ukazuje realizm kataklizmu, dla którego jedynym wyjściem jest budowa wieży. Jej konstrukcja umożliwi przetrwanie zagłady, a jednocześnie umożliwi zemstę za pierwszy potop. Można więc powiedzieć, że Nimrod podjął działania zapobiegawczo-ofensywne, u których podstaw stanął bunt podsycany przez strach i agresję. Występujący w Rdz 10, 8 termin נִבְרָה, zdający się być łącznikiem gigantów z Nimrodem, może po prostu nawiązywać do niegodziwości i plugastwa istot z Rdz 6, 1-4. Ponadto autor biblijny mógł celowo sięgnąć po termin negatywnie kojarzący się z Rdz 6, 4 ze względu na pejoratywne dla Izraela kontakty z imperiami mezopotamskimi. Reasumując, należy stwierdzić, iż głównym czynnikiem (oprócz terminu נִבְרָה) łączącym Nimroda z gigantami jest element buntu towarzyszący ich poczynaniom.

Nimrod – a Reference to Giants? Attempt to Identification Summary

The biblical description of Nimrod is rather short. The Bible doesn't directly say Nimrod built the tower of Babel. But certainly the inference that he did is clear. Babel was the "beginning" of Nimrod's kingdom. Genesis 11 shows that it was here at Babel, during the first years of this city, that the great tower was built with the intention of reaching heaven. This effort would have been led by Nimrod himself. Only after God confounded the language of the builders did the people scatter across the Earth. This explains why Babel was only the beginning of his kingdom, and why he needed to later build further cities to accommodate and keep together the scattering peoples.

Attempts to match Nimrod with historically attested figures have failed. Nimrod may not represent any one personage known to history. The identification of biblical Nimrod with a historical personage has proven to be a challenge. Proof of the difficulty of this task is found in the healthy number of candidates who have been presented as options. From ancient times, fantastical renditions of Nimrod's deeds have fascinated

many generations of readers of the Bible, some of which go beyond what the text strictly has to say about him, thanks in part to the doubt as to when and how he lived. Researches done in this article allows to statement that Sargon is the best candidate for historical Nimrod. It seems more important to point to Nimrod's rebellious nature. It is about a man which represents, of a system that is epitomized in rebellion against the Creator, the one true God. Rebellion began soon after the Flood as civilizations were restored. At that time this person became very prominent. The main factor connecting Nimrod with the giants is the element of rebellion accompanying their actions.

Słowa kluczowe: Nimrod, Szatan, Diabeł, demonologia, Stary Testament.

Keywords: Nimrod, Satan. Devil, demonology, Old Testament.

Bibliografia

- Albright W. F., *Recent Discoveries in Bible Lands. Young's Analytical Concordance to the Bible*, New York – Grand Rapids 1955.
- Baker R., *Hollow Men, Strange Women. Riddles, Codes and Otherness in the Book of Judges*, Leiden 2016.
- Ballentine D. S., *The Conflict Myth and the Biblical Tradition*, New York 2015.
- Bereda C., *Das Buch Henoch. Einer der ältesten Bibeltexthe der Menschheit mit einer Epochen-Chronik bis zum Ende der Erde*, Schäffern 2004.
- Bielicki M., *Zapomniany świat Sumerów*, Warszawa 1966.
- Bienkowski P. – Millard A., *Dictionary of the Ancient Near East*, London 2000.
- Bin Gorion Berdyczewski M.J., *Żydowskie legendy biblijne*, Gdynia 1996.
- Black J. – Cunningham G. i in., *The Literature of Ancient Sumer*, Oxford – New York 2006.
- Boehmer R.M., *Uruk-Warka*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, t. V, red. E.M. Meyers, New York – Oxford, 1997, 294-298.
- Briks P., *Topos Niniwy w Starym Testamencie*, SBO 3 (2011), 157-171.
- Coxon P. W., *Nephilim*, w: *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, red. W. van der Horst i in., Leiden– Boston–Köln 1999, 618-620.
- Curtis J., *Nimrud*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, red. E. M. Meyers, t. IV, New York – Oxford 1997, 141-144.
- Day J., *Jahwe and the Gods and Goddesses of Canaan*, Sheffield 2002.
- Drews R., *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe Ca. 1200 B.C.*, Princeton 1993.
- Ebeling E., *Die akkadische Gebetsserie „Handerhebung“*, Berlin 1953.

- Fenton T., *Nimrod's Cities. An Item From the Rolling Corpus*, w: *Genesis, Isaiah and Psalms*, red. K. J. Dell i in., Boston 2010, 23-31.
- Foster B. R., *The Sargonic Victory Stele from Teloh*, IRAQ 47 (1985), 15-30.
- Frayne D. R., *Presargonic Period (2700-2350 BC). The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods*, t. I, Toronto-Buffalo-London 2008.
- George A. R.: *House Most High. The Temples of Ancient Mesopotamia*. Winona Lake 1993.
- Glassner J. J., *Mesopotamian Chronicles*, Atlanta 2004.
- Hendel R. S., *Nimrod*, w: *The Oxford Guide to People and Places of the Bible*, red. B.M. Metzger – M. D. Coogan, New York 2001, 218.
- Hing B., *Notizen eines Wanderers. Terra Tragica*, Norderstedt 2017.
- Jackson D. R., *Enochic Judaism. Three Defining Paradigm Exemplars*, London – New York 2004.
- Jacob B., *Das Buch Genesis*, Stuttgart 2000.
- Jacobson H., *A Commentary on Pseudo-Philo's Liber Antiquitatum Biblicarum. With Latin Text and English Translation*, Leiden 1996.
- Janik M., *Zwizzek między בני־הֶאֱלֹהִים (bnê-hā'ēlōhîm) a נְפִלִים (n° pilîm) w kontekście interpretacji angelologicznej*, „Studia Ełckie” 20 (2018) 3, 367-388.
- Kose A., *Die Wendelrampe der Ziqqurrat von Dur!arrukin. Keine Phantasie vom Zeichentisch*, „Baghdader Mitteilungen” 30 (1999), 115-137.
- Kosior W., *Upadli (czy) giganci? Kilka uwag o nefilim i gigantes w Biblii Hebrajskiej i Septuagincie*, „Przekładaniec” 29 (2014), 41-64.
- Kraeling E. G. H., *The Origin and Real Name of Nimrod*, AJSL 22, New York 1922.
- Layard A. H., *Nineveh And Its Romaines*, t. 2, London 1849.
- Lemański J., *Księga Rodzaju. Rozdziały 1-11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, NKB.ST 1/1, Częstochowa 2013.
- Levin Y., *Nimrod the Mighty, King of Kish, King of Sumer and Akkad*, VT 52 (2002), 350-356.
- Lis R., *Nimrod i „przerażenie imperium”*: *Antypersona*, SR 46 (2013) 4, 275-291.
- Losekam C., *Die Sünde der Engel. Die Engelfalltradition in frühjüdischen und gnostischen Texten*, Tübingen 2010.
- Matthews V. H., *Hunting*, w: *The New Interpreters Dictionary of the Bible*, t. 2, red. K.D. Sakenfeld, Nashville 2007, 918.
- Matthews K., *Genesis 1-11. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture*, Nashville 1996.
- McIntosh J., *Ancient Mesopotamia. New Perspectives*, Santa Barbara 20005.
- Miller P. D., *Israelite Religion and Biblical Theology. Collected Essays*, Sheffield 2000.

- Motyer J. A., *The Prophecy of Isaiah. An Introduction Commentary*, Dovners Grove 1993.
- Nickelsburg G.W.E., *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah. A Historical and Literary Introduction*, Minneapolis 2005.
- L. Nigro, *The Two Steles of Sargon. Iconology and Visual Propaganda at the Beginning of Royal Akkadian Relief*, IRAQ 60 (1998), 85-102.
- Ottley R. R., *The Book of Isaiah According to the Septuagint*, t. 2, Cambridge 2014.
- Parchem M., *Interpretacja Rdz 1-11 w literaturze Drugiej Świątyni na przykładzie „Księgi Jubileuszów” i „Księgi starożytności biblijnych” Pseudo-Filona*, „Collectanea Theologica” 83/4 (2016), 23-45.
- Park A. W., *Calneh*, w: *Eerdmans Dictionary of the Bible*, red. D. N. Freedman – A. C. Myers, Grand Rapids 2000, 211.
- Peter M., *Rzeczywistość historyczna w Rdz 14*, RBL 1 (1976), 10-19.
- Pongratz-Leisten B., *Religion and Ideology in Assyria*, Boston – Berlin 2015.
- Prudentius: The Origin of Sin. An English Translation of the Hamartigenia*, tłum. M.A. Malamud, Ithaca – London 2011.
- Regev E., *Jubilees, Qumran, and the Essenes*, w: *Enoch and the Mosaic Torah. The Evidence of Jubilees*, red. G. Boccaccini – G. Ibba, Grand Rapids 2009, 426-440.
- Reiner E., *Astral Magic in Babilonia*, Philadelphia 1995.
- Roaf M., *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Oxford 1990.
- Roux G., *Mezopotamia*, Warszawa 1998.
- Saggs H.W.F., *Babylonians*, Berkeley – Los Angeles 2000.
- Sasson J. M., *Rêhōvôt ‘ir*, RB 90 (1983), 94-96.
- Schüle A., *Die Urgeschichte (Genesis 1-11)*, Zürich 2009.
- Seebass H., *Genesis I. Urgeschichte (1,1-11,26)*, Neukirchen-Vluyn 1996.
- Stępniewski F. M., *Bóg Aszur, miasto Aszur, kraj Aszur*, „Archeologia żywa” 24 (2003), 50-53.
- Stumpf M., *Midrash Sodi*, Hamburg 2001.
- Theissen G., *Erleben und Verhalten der ersten Christen. Eine Psychologie des Urchristentums*, Gütersloh 2009.
- Twersky G., *In Serach of Nimrod: Nimrod and Esau as Parallel Figures*, Hakirah 24, New York 2018, 215-229.
- Van der Merwe C., *The “Lost Tribes” of Israel and the Jews*, Bloomington 2005.
- Van Der Toorn K. – Van Der Horst P.W., *Nimrod before and after the Bible*, HTR 83 (1990), 1-29.
- Weiss H., *Kish, Akkad and Agade*, JAOS 95/3 (1975).

-
- Weiss H., *Akkade*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, t. 1, red. E.M. Meyers, New York – Oxford 1997, 41-44.
- Witte M., *Die biblische Urgeschichte. Redaktions und theologiegeschichtliche Beobachtungen zu Genesis 1,1-11, 26*, Berlin – New York 1998.
- Wright A. T., *The Origin of Evil Spirit. The Reception of Genesis 6,1-4 in Early Jewish Literature*, Tübingen 2005.
- Zadok R., *The Origin of the Name Shinear*, ZA 74 (1984), 240-244.
- Zettler R. L., *Nippur*, w: *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, t. 1, red. E.M. Meyers, New York – Oxford 1997, 148-152.